

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2019
N 2 (48)

Գիտական հանդես

Հրատարակվում է 2008 թվականից

Լույս է տեսնում տարեկան 2-4 անգամ

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Իրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ Աշոտ Հայրապետյան - իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը

պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի
Հանրապետության բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած
դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների
և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական
հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 375008, ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա,
հեռախոս՝ 574406

Ֆաքս՝ 574453 էլ. կայք՝ www.ardadatutyunjournal.com

Հանձնված է տպագրության 12.07.2019թ.

Տպագրությունը՝ լագերային-թվային, ֆորմատ A4:

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Իրավական կրթության

և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Հասցեն՝ ք.Երևան, Մ. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էլեկտրոնու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

EDITORIAL BOARD

Արտակ Ասատրյան – Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի առաջին տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, խմբագրական խորհուրդի նախագահ:

Artak Asatryan – (President) First Deputy Minister of Justice of the Republic of Armenia, PhD in Law.

Աշոտ Հայրապետյան – «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, գլխավոր խմբագիր:

Ashot Hayrapetyan – “Legal Education and Rehabilitation Programs’ Implementation Center” SNCO, PhD in Law, Associate Professor, Chief editor.

Հրանուշ Հակոբյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Hranush Hakobyan – Doctor of Law, Professor.

Արմեն Հարությունյան – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Armen Harutyunyan – Judge at the European Court of Human Rights, Doctor of Law, Professor.

Աշոտ Խաչատրյան – Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ashot Khachatryan – Judge at the Constitutional Court of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor.

Վոլոդյա Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Volodya Hovhannisyanyan – Doctor of Law, Associate Professor.

Արմեն Եսայան – Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Armen Yesayan – Third Class State Advisor of Justice of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor.

Գրիգոր Բադիրյան – Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր:

Grigor Badiryan – Doctor of Law.

Ստեփան Ծաղիկյան – Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Stepan Tsaghikyan – Head of Criminal and Criminal Procedural Law of the Law and Politics Department of the Russian-Armenian (Slavonic) University, Doctor of Law, Professor.

Սերգեյ Առաքելյան – «Արդարադատության ակադեմիա» ՊՈԱԿ ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Arakelyan – Rector of “Academy of Justice” SNCO, Doctor of Law, Professor.

Ռուզաննա Հակոբյան – «Գավառի պետական համալսարան» հիմնադրամի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Ruzanna Hakobyan – Rector of “Gavar State University” Fund, Doctor of Law, Associate Professor.

Ժորա Ջհանգիրյան – «Գլաձոր» համալսարանի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Zhora Jhangiryan – Rector of “Gladzor” University, Doctor of Law, Professor.

Ռուբեն Ավագյան – «Մանց» համալսարանի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ruben Avagyan – Rector of “Manc” University, Doctor of Law, Professor.

Արփինե Հովհաննիսյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Arpine Hovhannisyanyan – PhD in Law, Associate Professor.

Սուրեն Քրմոյան – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Suren Krmoyan – PhD in Law.

Գրիգոր Մինասյան – «AM» իրավաբանական ընկերության կառավարիչ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Grigor Minasyan - Manager of “AM” Law Firm, PhD in Law.

Սերգեյ Հայրապետյան – Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Hayrapetyan – Doctor of Historical Sciences, Professor.

Աշոտ Ենգոյան – ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ashot Engoyan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Theory and History of Political Sciences of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor.

Գարիկ Բեռյան – ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Garik Keryan – Head of Chair/Faculty of International Relations-Chair of Political Institutions and Processes of YSU, Doctor of Political Sciences, Professor.

Մուշեղ Հովսեփյան – ԵՊՀ-ի Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի տպագիր և հեռարձակվող լրատվամիջոցների ամբիոնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Mushegh Hovsepyan – Head of Chair of Printed and Broadcast Media of YSU, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Էդուարդ Ղազարյան – Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետի ղեկավար, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր:

Eduard Ghazaryan – Dean of the Economics Faculty of National Agrarian University of Armenia, Doctor of Economics, Professor.

Օտարերկրյա անդամներ

International members

Հայկ Կուպելյանց – Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Hayk Kupelyants – PhD in Law.

Ալեքսանդր Կրիմով – Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր:

Aleksandr Krimov – Head of the Academy of Law and Administration of the Federal Penitentiary Service of the Russian Federation, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, General-Major of Internal Service.

Անդրեյ Սկիբա – Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության մայոր:

Andrey Skiba – Head of Chair of Criminal and Executive Right of Legal Faculty of the Academy of Law and Administration of the Federal Penitentiary Service of the Russian Federation, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Major of Internal Service.

Եվգենի Բարաշ – Ուկրաինայի պետական քրեակատարողական ծառայության ինստիտուտի պետ, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Evgeniy Barash – Head of the Criminal and Penal Service Institute, General-Major of Internal Service, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor.

Հենրիկ Լինդերբորգ – Ֆինլանդիայի արդարադատության նախարարության քրեական պատիժների վարչության ավագ գիտաշխատող, սոցիալական գիտությունների դոկտոր:

Henrik Lindeborg – Senior Researcher at the Criminal Punishment Department of the Ministry of Justice of Finland, Doctor of Social Sciences.

Նիկիտա Իվանով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քրեական իրավունքի և կրիմինալոգիայի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Nikita Ivanov – Head of the Chair of Penal Right and Criminology Doctor of Legal Sciences, Professor of the All-Russian State University of Justice.

Սերգեյ Չերնյավսկի – Ուկրաինայի ներքին գործերի Ազգային ակադեմիայի պրոռեկտոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի պատվավոր գործիչ, ոստիկանության գնդապետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Sergey Chernyavsky – Vice Rector of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Police Colonel, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Վադիմ Վինոգրադով – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի սահմանադրական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Vadim Vinogradov – Head of the Chair of Constitution and International Right, Doctor of Legal Sciences, Professor of the All-Russian State University of Justice.

Վլադիմիր Գուրեն – Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քաղաքացիական դատավարության և դատական կարգադրիչների ծառայության կազմակերպման ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Vladimir Gureev – Head of the Chair of Civil Process and Organization of Service of Bailiffs Doctor of Legal Sciences, Associate Professor of the All-Russian State University of Justice.

Կոնստանտին Գուսարով – Ուկրաինայի Յարոսլավ Մոդրիի անվան ազգային իրավաբանական համալսարանի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Konstantin Gusarov – Head of the Chair of Civil Process of the Yaroslav Mudryi National Law University, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Վիտալիյ Ստուկանով – «Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության ակադեմիա» կրթական հաստատության հոգեբանության և մանկավարժության ամբիոնի պրոֆեսոր, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Vitaly Stukanov – Professor of the Chair of Psychology and Pedagogics of the Academy of the Interior Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Pedagogics Sciences, PhD in Psychology, Associate Professor.

Ալեքսանդր Ռուբիս – «Բելառուսի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության ակադեմիա» կրթական հաստատության քրեական դատավարության ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Aleksandr Rubis – Professor of the Chair of Criminal Process of the Academy of Interior Ministry of the Republic of Belarus, Doctor of Legal Sciences, Professor.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՆԻ

Արմեն Օհանյան (պատասխանատու քարտուղար), Սիլվա Արիստակեսյան (տեխնիկական խմբագիր), Անուշ Հայրումյան (սրբագրիչ), Սամվել Աբրահամյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 6 **ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ**
Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների բաժանման պատմաիրավական շարժառիթները հնագույն իրավունքի հուշարձանների խորապատկերում
- 11 **ԶՈՀՐԱԿ ԱՊՐԵՍՅԱՆ**
Ամուսնու՝ պետական գրանցում պահանջող սեփականության իրավունքի ծագման պահը
- 15 **ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ**
Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի սահմանադրական ամրագրման հիմնահարցերը մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկայի տրամաբանության շրջանակում
- 20 **ՎԻՐԱԲ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ**
Մեղքի սկզբունքի և պատժի համաչափության սկզբունքի սահմանադրաիրավական ամրագրման նախադրյալները
- 25 **ԱՐՄԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ**
Վնասի հատուցման հիմնական իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակության հիմնահարցերը
- 33 **ԱՆՆԱ ՍԿՐՏՉՅԱՆ**
Քաղաքացիական հարաբերություններում իրավունքի ինքնապաշտպանության պայմանները
- 42 **НАТАЛЬЯ МАКАРЕНКО**
Профессиональный преступник: криминологическая характеристика и результаты социологического мониторинга

ՎԱՋԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԵՎ ՀՈԳԵՎՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐԸ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ԽՈՐԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

Հոգվածում ներկայացվում են աշխարհիկ պետության գաղափարի ակունքներում առանցքային նշանակություն ունեցող գործընթացի՝ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատման պատմաիրավական մախաղրյալները հնագույն իրավունքի հուշարձանների լույսի ներքո: Հետազոտության մեջ վեր են հանվում պատմական և իրավական այն մախաղայնամանները, որոնք հանգեցրին երկու ինքնուրույն ոլորտների սահմանազատմանը՝ դրանով իսկ նպաստելով արդի ժամանակների ժողովրդավարական պետությունների անկյունաքարը համարվող ֆեոդմենի՝ աշխարհիկ պետության գաղափարի սկզբնավորմանը:

Հիմնաբառեր - աշխարհիկ պետություն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատում, կրոնի ազատություն, իրավունքի հուշարձաններ:

Մարդկության պատմության կարևորագույն նվաճումներից է աշխարհիկ պետության գաղափարը, որն իր մեջ ամփոփելով այնպիսի հայեցակարգային առաջնահերթություններ, ինչպիսիք են՝ պետության և եկեղեցու տարանջատումը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության երաշխավորումը, ներկայումս առավելապես դիտարկվում է, որպես ժամանակակից աշխարհի զարգացման հիմնական ուղենիշներից մեկը: Թեև եզրույթն ինքնին, առավելապես, մոր ժամանակների ծնունդ է, սակայն նրա խորքում ընկած արժեքամոթյունն իր մեջ կրում է դարերի և հազարամյակների կնիքը: Հետևաբար, աշխարհիկ պետության գաղափարի իրավաբանական և հետագա համապարփակ ուսումնասիրման համար հարկավոր է ամենից առաջ բացահայտել աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների, ապա նաև պետության և եկեղեցու առանձնացման պատմաիրավական շարժառիթները, դրանց ծագման ելակետերը և հետագա զարգացման ուղիները:

Հարկ է նշել, որ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացումը մարդկության պատմության ամենաուշագրավ և բեկումնային իրադարձություններից մեկն է: Այն իբրև պատմական գործընթաց՝ հասունացավ և ուրույն կերպ ստացավ ժամանակի պահանջների հրամայականով, որոնք բխում էին արդյունավետ կառավարման և ներդաշնակ համակեցության անհրաժեշտությունից: Միամիտ լավատեսություն ցուցաբերած կլիմենք, եթե փորձենք ստույգ արձանագրել այդ գործընթացի մեկնարկը կամ տեղորոշել այն վայրը, որտեղ առաջին անգամ տեղի է ունեցել աշխարհիկ և հոգևոր ոլորտների դիխոտոմիան (երկնյալավորումը): Սակայն,

պատմաիրավական դեպքերի և զարգացումների, ինչպես նաև դրանց էությունը և ընթացքը մեզ լուսաբանող իրավական հուշարձանների ուսումնասիրության շնորհիվ կարող ենք հստակ բացահայտել այն շարժառիթները և մախաղրյալները, որոնք հանգեցրել են հիշյալ իրողությանը և այդպիսով բեկել պատմության զարգացման հունը: Այս առումով՝ հարկ է գիտնականի մանրախույզ լապտերով անցնել պատմության հեռավոր խորքերը՝ դեպի շումերական, հնդկական, բաբելոնյան քաղաքակրթությունների հեռավոր ակունքները:

Հնագույն շրջանի հայտնի փաստերի համալիր վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ սկզբնապես, հոգևոր և աշխարհիկ ոլորտները, միաձուլված լինելով մեկ իշխանության ներքո, ունեցել են իրենց բնորոշ գործառնությունները և փոխադարձ կերպով ներազդել միմյանց վրա: Աշխարհիկ իշխանությունը, որպես կանոն, սրբազործվել է հոգևոր-կրոնական սահմանումներով, իսկ միապետը, տնօրինելով նաև հոգևոր ոլորտը, միաժամանակ, հանդես է եկել որպես հոգևոր առաջնորդ: Այն հանգամանքը, որ հնագույն Շումերում արքաները կրում էին Էնսի տիտղոսը, ցույց էր տալիս նրանց պատկանելությունը քրմական դասին, որից հետևում էր, որ արքան գերագույն քուրմն էր: Այս ժամանակներից էլ, հավանաբար, սկսվում են թագավորական իշխանության աստվածային ծագման գաղափարները: Այդ տեղեկություններին մենք հանդիպում ենք քաղաքակրթությունների ձևավորման ժամանակներից մեզ ժառանգություն հասած իրավունքի աղբյուրներում:

Այս իմաստով, հարկ է ընդգծել, որ հնագույն

իրավական հուշարձաններում կան բազմաթիվ հիշատակություններ թագավորական իշխանության ծագման աստվածային հիմքերի մասին²։ Դա նշանակում է, որ Աստված համարվում էր իշխանության միակ աղբյուրը և նա էր միապետին վերապահում երկրային կառավարումը։ Նման «միջամտությունը», անշուշտ, հեղինակություն էր հաղորդում Աստծո տեղապահ համարվող միապետին և աստվածային սահմանության ուժով առավել հաստատուն դարձնում նրա կառավարման ընթացքը։ Ավելին, հին աշխարհում միապետերն անգամ իրենց կենդանության օրոք էին նույնացվում Աստծո հետ։ Անգլիացի նշանավոր գիտնական Ջ.Ջ. Ֆրեզերն իր «Ոսկե ճյուղը» հիմնարար աշխատության մեջ նշում է, որ սրբազան թագավորների հաստատությունը, ըստ երևույթին, առաջացել է մոգական հատկություններով օժտված անհատների դասակարգից, որոնք քաղաքական և սոցիալական մեծ ազդեցություն էին գործում հասարակության անդամների կեցության և առաջընթացի վրա։ Այդ խավի ամենաօժտված անդամներն առաջադրվում էին պետության ղեկավարի պաշտոնում և վերածվում սրբազան թագավորների³։

Հասարակական և պետական կյանքի զարգացմանը զուգահեռ պետության աստվածային բնույթով պայմանավորված գործառնություններն աստիճանաբար առավել աշխարհիկ ուղղվածություն են ստանում։ Վաղ շրջանի իրավունքի հուշարձաններում էլ կարելի է գտնել պետության աշխարհիկացման որոշ տարրեր։ Այդպիսի դրսևորումներ առկա են, օրինակ՝ Բաբելոնի արքա Համմուրաբի օրենսգրքում։ Իրավական մեծ արժեք ունեցող **Համմուրաբիի օրենսգրքը**, թեև գերծ չէ աստվածների մասին հիշատակություններից և երկրի վրա նրանց անունից հանդես գալու, նրանց փառաբանելու և ծառայելու խորհրդից, այդուհանդերձ, իր ներքին կառուցվածքով չունի այնպիսի կրոնական բովանդակություն, ինչպես, օրինակ՝ **Մովսեսի օրենքները** (Հնգամատյանը)⁴։ Հատկանշական է, որ Համմուրաբիի կառավարման շրջանում դատական գործառնությունը ամբողջովին անցան աշխարհիկ դատարանների իրավասության ներքո՝ այդպիսով որոշակի սահմանազատում կատարելով հոգևոր և աշխարհիկ ոլորտների միջև։ Նույնը կարելի է ասել նաև իր տեսակով խիստ ինքնատիպ խեթական իրավական հուշարձանների վերաբերյալ։ **Խեթական օրենսգրքը**, որը կարգավորում է պետաիրավական և հանրային կյանքի տարբեր ոլորտներին վերաբերող հարցեր առավելապես հանդիսանում է աշխարհիկ նորմերի համախումբ։ Ընդհանրապես խեթական իրավական միտքը ոչ միայն չունի կրոնական վառ արտահայտություն,

այլև թույլատրելով այլ ցեղերի կողմից կատարվող կրոնական երկրպագությունները, ըստ էության, բովանդակում է կրոնական հանդուրժողականության նորմեր⁵։

Խոսելով վաղ շրջանում կրոնական այլակարծության՝ որպես հազվադեպ հանդիպող բացառիկ երևույթի մասին, չենք կարող շրջանցել Աքեմենյան տերության առաջնորդ Կյուրոս Մեծի թողած սեպագիր արձանագրությունը, որը հաճախ համարում են մարդու իրավունքների առաջին հռչակագիր⁶։ Կավե աղյուսի վրա գրված կանոնները, որոնք առավել հայտնի են որպես **Կյուրոսի գլան**, մեզ տալիս են այն ուշագրավ պատմաիրավական տեղեկանքը, որ Բաբելոնը գրավելուց և ստրուկների և ազատություն շնորհելուց հետո Կյուրոս Մեծը երկրում հաստատեց հավատքի ազատություն։ Սա, ըստ երևույթին, աշխարհիկ պետության անկյունաքարը հանդիսացող դավանանքի ազատության մասին առաջին հիշատակումն է և դրա կենսագործման մասին վկայող փաստը։ Նկատենք միայն, որ պետության աշխարհիկացման վերոնշյալ տարրերը բավարար չեն խոսելու հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների առանձնացման մասին։ Դրա հիմքում ընկած էին որոշակի օբյեկտիվ պատճառներ։

Ինչպես արդեն նշվեց, հնագույն թագավորները, որոնց հասարակությունն օժտել էր աստվածային հատկություններով, իրենց մեջ ամփոփում էին, միաժամանակ, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունը։ Տիրակալի այդ երևութական գերբնականությունը ոչ միայն նրա անձի հեղինակության աղբյուր էր, այլև հսկայական պատասխանատվություն պետության անխաթար ընթացքի և հասարակության բարօրության համար։ Փաստորեն, միապետին օժտելով վերանձնային կարողություններով՝ մարդիկ նրանից ակնկալում էին նույնպիսի ջանադրություն պետությանը սպառնացող աղետների և փորձությունների չեզոքացման համար։ Հետևաբար, արքան դիտարկվում էր ամեն տեսակ պատուհասների և հաջողությունների սկզբնապատճառ և դրանով պայմանավորված կամ շարունակում էր կառավարել, կամ՝ տարաբնույթ մեթոդներով գահընկեց արվում։ Հասարակությունը, իր անվտանգության պահպանման շահից ելնելով, պահանջում էր, որ արքան անվերապահորեն կատարի կրոնական արարողակարգով նախատեսված բոլոր պարտավորությունները, որոնք լայն հաշվով ընկած էին աշխարհիկ պահպանման հիմքում։ Ի վերջո աշխարհիկ և հոգևոր այս ծանրաբեռնող սահմանափակումների և ծիսական արգելքների բեռի տակ, ինչպես նշում է Ֆրեզերը, միապետերը վեր էին ածվում հույլ էակների, ճգնավորների, որոնց անգործ ձեռքերից

կառավարման սանձերը հեշտությամբ անցնում էին այն մարդկանց կառչուն ձեռքը, որոնք բավարարվում էին իրական իշխանությամբ՝ առանց բարձր տիտղոսի, թագավորական հին գահատոհմերին մնում են զուտ կրոնական պարտականությունները, այն դեպքում, երբ աշխարհիկ ղեկավարությունն անցնում է ավելի երիտասարդ և եռանդուն մարդկանց ձեռքը⁷:

Ինչպես պարզորոշ նկատում ենք՝ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացման անհրաժեշտությունը պատմության օբյեկտիվ զարգացման հետևանք էր, և, առաջին հերթին, ենթադրում էր երկու ինքնուրույն ոլորտների գործառույթների և իրավասության շրջանակների զատորոշում, առանց որի անհնար կլիներ ապահովել արդյունավետ և անցնցում կառավարումը: Այսպիսով, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանության տրոհմամբ սկիզբ է դրվում երկու առանձին հաստատությունների տևական փոխառնչություններին՝ դրանցից բխող համադրություններին և հակադեցություններին:

Այնուհետև, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների բաժանման մոտեցումներ կարելի նկատել Հին կտակարանում՝ Մովսեսի և նրա եղբայր Ահարոնի գործառույթների սահմանազատման համատեքստում, որն իր ավարտին հասավ Մովսեսի կողմից դատական իշխանության հաստատման հետ զուգահեռ⁸: Մեր դիտարկմամբ, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առանձնացման յուրօրինակ արտահայտություն կարող է համարվել աստվածաշնչյան հայտնի միտքը. «Աստծունը տվեք Աստծուն, Կեսարինը՝ Կեսարին (Մատթ. 22:21):»:

Հիշյալ բաժանումը որոշ այլաբանություններով հանդիպում ենք նաև հին հնդկական իրավունքի հուշարձաններում: Մանուի օրենքներում կարդում ենք. «Արևն առանձնացնում էր ցերեկը և գիշերը՝ մարդկայինն ու աստվածայինը...»: Այս փոխաբերական միտքն իր արտահայտությունն է գտնում կրոնական և իրավական բնույթի այլ ստեղծագործություններում: Հինդուիստական մտքի մեկ այլ եզակի մնուշ համարվող Արտհաշաստրա կամ թարգմանաբար՝ գիտություն օգուտի մասին օրենքների ժողովածուի տեքստում ևս նշմարվում է աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների գործառութային տարանջատումը: Այստեղ հոգևոր դասը (բրահմա) գերակայող դիրք ուներ աշխարհիկի նկատմամբ: Ինչպես երևում է տեքստի բովանդակությունից արքայի խորհրդական բուրմը պետք է օժտված լիներ բարոյական բարձր որակներով, տիրապետեր կառավարման գիտությանը, իսկ արքան պարտավոր էր հետևել նրա խորհրդին, ինչպես աշակերտը՝ ուսուցչին, որդին՝ հորը, ծառան՝

տիրոջը¹⁰: Հոգևոր դասի առավելությունը, սակայն, կրում էր սոսկ խորհրդանշական բնույթ, և, ամենևին, չէր նվազեցնում միապետի իրավասությունները կամ ստվերում նրա ազդեցությունը պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում: Առաջնահերթ պայման էր դիտարկվում պետական շահը՝ հանուն որի կարելի է գանգ առնել կրոնական կարգադրագրերից բխող ցանկացած պարտավորություն: Անշուշտ, սա նորից վկայում է մեր կողմից արդեն հիշատակված այն իրողության մասին, որ արքայի համար հոգևոր և աշխարհիկ գործառույթների միաժամանակյա մեկտեղումն ավելորդ անհարմարություններ էր ստեղծում արդյունավետ կառավարման համար, որից ստիպված էր նա հրաժարվել: Ինչպես, իրավացիորեն, նկատում է պրոֆեսոր Օ.Է. Լեյստը, այդ կերպ արքայի գործունեությունը ձերբազատվում էր նրա ամեն քայլափոխը կաշկանդող կրոնական հանձնարարականներից¹¹:

Պետք է հստակ արձանագրել, որ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների տարանջատումը, թեև կանխորոշում է նրանց ոլորտների սահմանազատումը, այդուամենայնիվ աշխարհիկ պետության առաջացման լրիվ պայման չէր կարող դիտարկվել: Այն կարևոր նախադրյալ էր ստեղծում, որպեսզի պետությունը չմիջամտի հոգևոր դասի գործերին և վերջինս էլ չծանրաբեռնի աշխարհիկ իշխանությունը կրոնական խնդիրներով: Սա, թերևս, այն հարաբերական կայունությունն էր, որի շնորհիվ կարելի էր հասնել ինչպես կառավարման արդյունավետության բարձրացման, այնպես էլ հանրային հոգևոր պահանջմունքների բավարարման: Հարաբերությունների այս հաշվեկշիռն, ինչպես հետագայում ցույց տվեց աշխարհիկ և հոգևոր ինստիտուտների առնչությունների փորձը, պարբերաբար խախտվեց՝ արտահայտվելով մերթ մեկի, մերթ մյուսի գերակայությամբ: Այդ գաղափարական, երբեմն նաև ռազմական բախումների և հակասությունների կիզակետում հայտնվեցին ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ կրոնական ճամբարի տեսաբաններ և մտածողներ, որոնք փորձեցին հիմնավորել սեփական հայեցակետերի ճշմարտացիությունը և դրանով, փաստորեն, հարստացրեցին գիտությունը, մշակույթը, հոգևոր կյանքը, կառավարման արվեստը և այլն: Վերջապես այդ հակադեցությունների արդյունքում ընդգծվեց մարդու բնական իրավունքների կարևորության գիտակցումը՝ ծնունդ տալով այնպիսի քաղաքակրթական ձեռքբերումների, ինչպիսիք են՝ խղճի և դավանանքի ազատությունը և լայն հաշվով աշխարհիկ պետության գաղափարը:

¹ Վ.Ա. Թորոսյան, Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բնութագիրը. տեսական-իրավական վերլուծություն, ԺԲ.00.02, ատենախոսություն, Երևան, 2018, էջ 179:

² Տե՛ս, օրինակ, շումերա-աքադական, հայկական, խեթական իրավունքի աղբյուրները, Ուր Նամուի օրենքները (վ.թ.ա. 21-րդ դար), Համմուրաբիի օրենքները (վ.թ.ա. 18-րդ դար), Մովսեսի օրենքները: Բ. Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008, С. 856.

³ Տե՛ս, Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Այվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989, էջեր 129-130:

⁴ Տե՛ս, Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008. С. 314-351.

⁵ Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т “Мані”, 2008. С. 473.

⁶ Տե՛ս, J.B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton University Press, 3rd Revised edition, 1969, p. 315-316:

⁷ Տե՛ս, Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Այվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989, էջեր 212-216:

⁸ Տե՛ս, Ռ.Ա. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները, գիտ. խմբ.՝ Գ.Գ. Հարությունյան, Էջմիածին, 2002, էջեր 380-381: Տե՛ս նաև, Ռ.Գ. Պետրոսյան, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները,- Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2008, էջ 30:

⁹ Տե՛ս, Законы Ману, пер. С.Д. Эльманович, М.: Изд-во ЭКМО-Пресс, 2002, стр. 27.

¹⁰ Տե՛ս, Архашастра или Наука политики Пер. с санскрита; Изд. подгот. В. И. Кальянов; - М. Л.: Издательство Академии наук СССР, 1959, С. 25.

¹¹ Տե՛ս, История политических и правовых учений. Учебник для вузов /Под редакцией д. ю. н., профессора О.Э. Лейста. М.: Издательство “Зерцало”, 2006, С. 17.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Վ. Ա. Թորոսյան, Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բնութագիրը. տեսական-իրավական վերլուծություն, ԺԲ.00.02, ատենախոսություն, Երևան, 2018:

2. Ջ.Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, խմբ. Ռ.Ա. Այվազյան- Եր.: Հայաստան, 1989:

3. Ռ.Ա. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները, գիտ. խմբ.՝ Գ.Գ. Հարությունյան, Էջմիածին, 2002:

4. Ռ.Գ. Պետրոսյան, Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները,- Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2008:

5. Բ.Օ. Ավաքյան, Բ.Ր. Ավաքյան, Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Араратского (Урартского) царства.- Ер.: Ереванский ун-т, “Мані”, 2008.

6. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Под редакцией докт. юрид. наук, профессора О. Э. Лейста. М.: Издательство “Зерцало”, 2006.

7. Архашастра или Наука политики/ Пер. с санскрита; Изд. подгот. В. И. Кальянов; - М. Л.: Издательство Академии наук СССР, 1959.

8. Законы Ману, пер. С. Д. Эльманович, М.: Изд-во ЭКМО-Пресс, 2002.

9. J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton University Press, 3rd Revised edition, 1969.

Vahe Torosyan

Преподаватель юридического факультета Европейского университета,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

*Историко-правовые мотивы в разделении светской и духовной власти
в контексте памятников древнего права*

В статье представлены историко-правовые предпосылки процесса решающей важности - разъединения светских и духовных властей в истоках идеи светского государства в свете памятников древнего права. Исследование раскрывает исторические и правовые предусловия, которые привели к разделению двух независимых сфер, способствуя тем самым формированию идеи феномена - светского государства, которое является краеугольным камнем демократических государств в современную эпоху.

Ключевые слова: светское государство; разъединение светских и духовных властей; свобода религии; памятники права.

Vahe Torosyan

Lecturer of the Department of Law at European University,
PhD in Law

SUMMARY

*Historical and legal motivations of secular and spiritual authorities
in the context of monuments of ancient law*

The article presents the historical and legal prerequisites of the process of crucial importance - the separation of secular and spiritual authorities in the origins of the idea of a secular state in the light of the monuments of ancient law. The research reveals the historical and legal preconditions that led to the separation of two independent spheres, thereby contributing to the formation of the idea of the phenomenon - a secular state, which is the cornerstone of democratic states in modern age.

Key words: secular state; separation of secular and spiritual authorities; freedom of religion; monuments of law.

Բնագիրը ներկայացվել է 09.05.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու Դ.Գ.Սարգսյանը

ԶՈՀՐԱԿ ԱՊՐԵՍՅԱՆ

Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի
ասպիրանտ

ԱՄՈՒՄՆՈՒՄ՝ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱՆՑՈՒՄ ՊԱՀԱՆՁՈՂ ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԾԱԳՄԱՆ ՊԱՀԸ

Սույն հոդվածում մեկնաբանվում է սեփականության իրավունքի ծագման պահն այն անձի համար, ում ամուսինը ամուսնության ընթացքում ձեռք է բերել գույք, որի նկատմամբ իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման. փորձ է արվում վեր հանել վերոնշյալ հարցի վերաբերյալ ՀՀ իրավական համակարգում առկա հակասությունները և լուծել դրանք:

Հիմնադրադեպը՝ սեփականության իրավունք, ամուսնության ընթացքում ձեռք բերված գույք, իրավունքի ծագման հիմք, իրավունքի ծագման պահ, իրավունքի պետական գրանցում:

Քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մասնակիցների սեփականության իրավունքի պաշտպանության համար կարևոր նշանակություն ունի գույքի նկատմամբ վերջիններիս սեփականության իրավունքի ծագման պահը: Դա բացատրվում է նրանով, որ հենց այդ իրավունքի ծագման պահից է անձը ձեռք բերում սեփականության իրավունքի բովանդակությունը կազմող տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման իրավագործությունները, և հենց այդ պահից է, որ պետությունը ճանաչում է սեփականատիրոջ իրավունքը գույքի նկատմամբ և պաշտպանում վերջինիս իրավունքը երրորդ անձանց ռոնձգործություններից: Սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը պետության կողմից, հաշվի առնելով դրա կարևորությունը, ունի սահմանադրական ամրագրում: Սահմանադրության 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում են սեփականության բոլոր ձևերը: Պետությունը պաշտպանում է սեփականության իրավունքը՝ յուրաքանչյուրին պարտավորեցնելով չխոչընդոտել սեփականատիրոջ իրավունքների իրականացմանը:

ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանվում են անձանց մոտ սեփականության իրավունքի ծագման հիմքերը: Ընդ որում՝ սեփականության իրավունքը անձի մոտ կարող է ծագել նաև՝ պայմանավորված վերջինիս իրավական կարգավիճակով: Այսպես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 201-րդ հոդվածի համաձայն՝ ամուսնության ընթացքում ամուսինների ձեռք բերված գույքը նրանց համատեղ սեփականությունն է, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ նրանց միջև կնքված պայմանագրով: Այսինքն՝ գույք ձեռք բերող, ամուսնու կարգավիճակ ունեցող անձը, ևս կարող է հաղիսանալ ձեռք բերված գույքի սեփականատեր: Համատեղ սեփականության իրավունքի կիրառումը ամուսինների գույքի

նկատմամբ (...) պայմանավորված է հարաբերության մասնակիցների միջև անձնական վստահության կապերի հաշվառմամբ²:

Կախված սեփականության իրավունքի ծագման հիմքից՝ սեփականության իրավունքը կարող է ծագել տարբեր պահի: Օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) սահմանում է պայմանագրով ձեռք բերված գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ծագման պահը: Այսպես՝ Օրենսգրքի 176-րդ հոդվածի համաձայն՝ պայմանագրով գույքը ձեռք բերողի սեփականության իրավունքը ծագում է գույքը հանձնելու պահից, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Վերոնշյալ նորմից հետևում է, որ օրենսդիրը սահմանում է պայմանագրով գույք ձեռք բերելու դեպքում, սեփականության իրավունքի ծագման պահի ընդհանուր կանոն, այն է՝ սեփականության իրավունքը գույքը ձեռք բերողի մոտ ծագում է այն հանձնելու պահից, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Օրենսդիրը տարբերակում է նաև սեփականության իրավունքի ծագման պահը՝ կախված սեփականության իրավունքի օբյեկտից, այն է՝ գույքի նկատմամբ պետական գրանցման ենթակա իրավունքները ծագում են դրանց գրանցման պահից: Ամենահայտնի օրինակը վերաբերում է անշարժ գույքի նկատմամբ ծագող իրավունքներին: Այսպես՝ Օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը և այլ գույքային իրավունքները, այդ իրավունքների սահմանափակումները, դրանց ծագումը, փոխանցումն ու դադարումը ենթակա են պետական գրանցման: Անշարժ գույքի փաստացի փոխանցումը (օրինակ՝ տան բանալիների հանձնումը ձեռքբերողին) ինքն իրենով ազդեցություն չի ունենում սեփականության իրավունքի փոխանց-

ման վրա³:

Այս կերպ պետությունը, առանձին գույքերի մասով, սահմանում է պաշտպանության ավելի բարձր մակարդակ: Այս դեպքում գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ծագման պահից պետությունը ճանաչում է սեփականատիրոջ իրավունքը գույքի նկատմամբ և հենց այդ պահից էլ երրորդ անձինք պարտավոր են ձեռնպահ մնալ սեփականատիրոջ իրավունքների նկատմամբ որևէ անօրինական գործողությունից:

Պետական գրանցում պահանջող իրավունքների՝ դրանց պետական գրանցումից հետո ծագման կանոնը առաջին հայացքից ունի իմպերատիվ բնույթ: Բայց և այնպես, «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք) սահմանում է ամուսնության ընթացքում ձեռք բերված գույքի նկատմամբ իրավունքի ծագման պահի վերաբերյալ այլ կանոն: Օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ գույքի նկատմամբ իրավունքները և սահմանափակումներն ունեն իրավաբանական ուժ՝ անկախ պետական գրանցումից՝ **ամուսինների, երեխաների և խնամքի տակ գտնվող այլ անձանց իրավունքները, որոնք սահմանված են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ, եթե նույնիսկ այդ իրավունքներն առանձին չեն գրանցվել:**

Եթե Օրենքը սահմանում է իրավունքի իրավաբանական ուժ ունենալը՝ անկախ պետական գրանցումից, ուրեմն՝ սեփականության իրավունքը ծագած է համարվում հենց նորմում նշված պայմանների վրա հասնելով: Այսինքն՝ **համաձայն վերոնշյալ նորմի՝** ամուսնու պետական գրանցում պահանջող սեփականության իրավունքը ծագում է մյուս ամուսնու կողմից գույք ձեռք բերելու պահից: Նման մեկնաբանության արդյունքում՝ պրակտիկայում քիչ չեն հանդիպում դեպքերը, երբ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի փոխանցումից կամ գույքի գրավադրումից հետո հայտնվում է վաճառողի ամուսինը և վիճարկում առքուվաճառքի կամ գրավի պայմանագիրը՝ նշելով, որ գույքի նկատմամբ իրավունքները փոխանցվել են առանց մյուս սեփականատիրոջ՝ իր համաձայնության:

Նման հակասության լուծման համար օգտակար կարող է լինել դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը: Նախ, ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՈ-1448 որոշմամբ արձանագրել է անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման կարևորությունը. «Ելնելով անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական

գրանցման ինստիտուտի իրավական բովանդակությունից՝ Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ անշարժ գույքի հետ կատարվող գործարքներից բխող իրավունքների պետական գրանցման պարտականությունը սահմանելով և պետական գրանցման ենթակա իրավունքների ծագումն այդպիսի գրանցմամբ պայմանավորելով ու գրանցման ժամկետ սահմանելով՝ օրենսդիրն ունեցել է իրավաչափ նպատակ: (...) Անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների ճանաչման, երաշխավորման և պաշտպանության առավել արդյունավետ իրացման առաջին նախապայմանը գույքի սեփականատեր հանդիսացող անձի պետության համար որոշակի լինելն է, ինչը, ի թիվս այնի, ապահովում է գույքի նկատմամբ իրավունքի պետական գրանցման ինստիտուտի միջոցով:»:

Կարևորելով անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման ինստիտուտը՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր մեկ այլ՝ ՄԴՈ-944 որոշմամբ, անդրադառնալով անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ծագման պահին, արձանագրել է. «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը որպես անշարժ գույքի նկատմամբ ցանկացած հիմքով սեփականության իրավունքի ծագման պահ է ճանաչում այդ իրավունքի պետական գրանցման պահը: Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 176-րդ հոդվածը՝ պայմանագրի հիման վրա, որպես գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ծագման պահ է ճանաչում այդ իրավունքի պետական գրանցման պահը, եթե այդպիսի իրավունքն օրենքով ենթակա է գրանցման: (...) ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքի պետական գրանցման պահը դիտում է որպես այդ իրավունքի ծագման նախապայման ոչ միայն սեփականության իրավունքի պարագայում, այլև անշարժ գույքի նկատմամբ ցանկացած այլ գույքային իրավունքի առկայությամբ:

(...) Վերոհիշյալը վկայում է, որ օրենսդիրը միանշանակորեն անշարժ գույքի նկատմամբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված այս կամ այն հիմքից բխող իրավունքների պետական գրանցման փաստին հաղորդել է միանգամայն որոշակի նշանակություն՝ քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների համար հստակ է, որ օրենսդիրն անշարժ գույքի նկատմամբ գույքային իրավունքների ծագումը պայմանավորել է ոչ թե դրանց համար հիմք հանդիսացող հանգամանքների առկայությամբ, այլ այդ հանգամանքների առկայության պայմաններում համապատասխան գույքային իրավունքի պետական

գրանցման՝ անշարժ գույքի հետ կապված գործարքներից բխող իրավունքների ու պարտականությունների ճանաչման փաստով:»:

Վերոնշյալ որոշումից ուղղակիորեն հետևում է, որ անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքները (այդ թվում՝ սեփականության իրավունքը) կարող են ծագել բացառապես այդ իրավունքների պետական գրանցման պահից, և հենց այդ պահից անձը կարող է հանդիսանալ անշարժ գույքի սեփականատեր:

Միևնույն որոշմամբ, Սահմանադրական դատարանը արձանագրում է մեկ այլ կարևոր հանգամանք ևս. «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների համար հիմք հանդիսացող հանգամանքները՝ վերջիններիս թվում մատնանշելով նաև պայմանագրերն ու գործարքները: Այդ նորմին համապատասխան՝ օրենսգրքի 289-րդ հոդվածը քաղաքացիական իրավունքների ու պարտականությունների սահմանման, դադարեցման և փոփոխման համար հիմք հանդիսացող «գործարք» եզրույթի քաղաքացիաիրավական բովանդակությունն է բացահայտում: Մինչդեռ Օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է գույքային իրավունքների ծագման համար հիմք հանդիսացող այս կամ այն հանգամանքի առկայության պայմաններում գույքի նկատմամբ պետական գրանցման ենթակա իրավունքների ծագման պահը: Ակնհայտ է, որ քաղաքացիական իրավունքների, այդ թվում՝ սեփականության ու պարտականությունների «ծագման հիմքերը» և «ծագման պահը» միևնույն իրավական բովանդակությունը չունեն»: Վերոնշյալ որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը հստակ սահմանադատում է մտցնում սեփականության իրավունքի ծագման հիմքերի և ծագման պահի միջև՝ միաժամանակ նշելով, որ սեփականության ծագման հիմքի առկայությունը դեռ չի խոսում սեփականության իրավունքի առկայության մասին:

Տվյալ դեպքում ամուսնության ընթացքում ամուսնու կողմից ձեռք բերված գույքը (որի նկատմամբ գրանցվել է վերջինիս սեփականության իրավունքը) մյուս ամուսնու համար հանդիսանում է սեփականության իրավունքի ծագման հիմք, և նա դեռ չի հանդիսանում տվյալ գույքի սեփականատեր՝ մինչև իր գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը չի ենթարկվել պետական գրանցման: Այսինքն՝ անձի մոտ սեփականության իրավունքի ծագման հիմքեր են հանդիսանում ամուսնու կողմից գույքի ձեռքբերման պայմանագրի կնքումը և դրանից ծագող իրավունքի պետական գրանցումը,

իսկ անմիջապես սեփականության իրավունքի ծագման պահ է հանդիսանում այդ գույքի նկատմամբ իր իրավունքի պետական գրանցումը:

Թեև ներկայիս օրենսդրությամբ ուղղակիորեն սահմանված չէ, թե ինչ դիրք է զբաղեցնում Սահմանադրական դատարանի որոշումը ՀՀ իրավական համակարգի իրավական ակտերի բուրգում⁴, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումները հանդիսանում են Սահմանադրության մեկնաբանություններ, իսկ, եթե օրենսդրական որևէ նորմ հակասում է Սահմանադրության տրված մեկնաբանություններին, հետևապես հակասում է նաև հենց Սահմանադրությանը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ՝

1. անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցումն ունի իրավաչափ նպատակ: Այն կարևոր է հատկապես անձին պատկանող սեփականության՝ պետության կողմից պաշտպանվածության տեսանկյունից,

2. անձի սեփականության իրավունքը անշարժ գույքի նկատմամբ ծագում է միայն դրա պետական գրանցման պահից,

3. պետական գրանցում պահանջող իրավունքների նկատմամբ ամուսնու սեփականության իրավունքը ծագում է միայն դրա նկատմամբ տվյալ ամուսնու՝ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի պետական գրանցման պահից:

¹ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (առաջին մաս), Տարիել Բարսեղյան, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 2009, էջ 293:

² Вещное право: Учебник: З.А. Ахметьянова: Статут, 2011, С. 79.

³ Российское гражданское право: Учебник: Том I: Ответственный редактор Е.А. Суханов, Москва, 2011, ст. 529.

⁴ 07.04.2018թ. ուժը կորցրած «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և չպետք է հակասեն **Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի որոշումներին**:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն (ընդունված՝ 06.12.2015թ.):
2. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (ընդունված՝ 05.05.1998թ.):
3. «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենք (ընդունված՝ 14.04.1999թ.):
4. «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք (ընդունված՝ 03.04.2012թ., ուժը կորցրած՝ 07.04.2018թ.):
5. Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1448 որոշումը:
6. Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-944 որոշումը:
7. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (առաջին մաս), Տարիել Բարսեղյան, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 2009:
8. Вещное право: Учебник: З.А. Ахметьянова: М: Статут, 2011.
9. Российское гражданское право: Учебник: Том I: Ответственный редактор Е.А. Суханов, Москва, 2011.

Зорак Апресян

Аспирант кафедры юриспруденции
Европейского университета

РЕЗЮМЕ

Момент возникновения права собственности у супруга(и), требующего государственной регистрации

В данной статье интерпретируется момент возникновения права собственности у человека, чей супруг(га) приобрел(а) имущество в браке, права на которое подлежат государственной регистрации: предпринята попытка выявить противоречия в правовой системе Республики Армения по вышеуказанному вопросу и разрешить их.

Ключевые слова: право собственности, имущество, приобретенное в браке, основание возникновения права, момент возникновения права, государственная регистрация права.

Zohrak Apresyan

PhD student of the chair of law
of the European University

SUMMARY

The moment of the origin of spouse's right of ownership, that requires a state registration

In this article represents the moment of the origin of person's property right, whose spouse acquired a property, which requires a state registration, during marriage: an attempt is made to find out the contradictions in the legal system of the Republic of Armenia on the issue above and to solve them.

Key words: right of ownership, property acquired during marriage, the basis of the origin of the right, the moment of the origin of the right, state registration of the right.

Բնագիրը ներկայացվել է 10.06.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Ա.Հ.Խաչատրյանը

ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի
և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և
մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

**ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ**

Հոդվածը նվիրված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից կայացված նախադե-
պային որոշումներին, որոնք վերաբերել են պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանքին և անդրադարձ է
կատարվել աշխատանքի էությանը: Նախադեպերի միջոցով սահմանվել է պարտադիր և հարկադիր աշ-
խատանքի էությունը, և նախանշվել են աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի հիմքում ընկած
սկզբունքները: Դրանց վերաբերյալ հոդվածում կատարվել են եզրահանգումներ, որոնք էական նշանա-
կություն ունեն ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը մեկ-
նաբանելու և կիրառելու գործում:

*Հիմնարանը- աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք, պարտադիր և հարկադիր աշխատանք,
աշխատանքից ազատում:*

Մարդու իրավունքների պաշտպանության
բնագավառում առանցքային հարցադրումներից է
կազմակերպչական անհրաժեշտ մեխանիզմների
առկայությունը, որոնց սահմանման ժամանակ մի-
ջազգային իրավական, այդ թվում՝ Մարդու իրա-
վունքների պաշտպանության եվրոպական դատա-
րանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) պրակտիկան դիտարկ-
վում է որպես կարևոր նախապայման: Պատահա-
կան չէ, որ ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի
1-ին մասի բովանդակությունից բխում է, որ մարդու
իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ
սահմանադրական նորմերի մեկնաբանման ժամա-
նակ Հայաստանի Հանրապետության վավերաց-
րած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազ-
գային պայմանագրերի հիման վրա գործող մար-
մինների պրակտիկայի հաշվի առնելը դիտարկվում
է արդեն որպես սահմանադրական պահանջ¹:

ՀՀ Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 1-ին
մասով երաշխավորվում է յուրաքանչյուրի աշխա-
տանքի ազատ ընտրության իրավունքը՝ որպես
հիմնարար իրավունք, միաժամանակ, նույն հոդ-
վածի 5-րդ մասով արգելվում է պարտադիր կամ
հարկադիր աշխատանքը: Այս առումով հարկ է
նշել, որ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազա-
տությունների պաշտպանության մասին Եվրոպա-
կան կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) նույն-
պես նույնաբովանդակ իրավակարգավորումներ է
սահմանել: Այսպես, Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածով
արգելվում է ստրկությունը, պարտադիր և հարկա-
դիր աշխատանքը²:

Թեև հիշյալ նորմերը բառացիորեն չեն երաշ-
խավորում աշխատանքի կամ աշխատանքի
ազատ ընտրության իրավունք, սակայն պարտա-
դիր և հարկադիր աշխատանքի արգելքը հանդիսա-
նում է աշխատանքի իրավունքի, մասնավորապես,
աշխատանքն ազատորեն ընտրելու իրավունքի
բաղկացուցիչ մասերից մեկը³: Միևնույն ժամանակ,
ՄԻԵԴ-ը բազմիցս վերահաստատել է, որ Կոնվեն-
ցիայով սահմանված պայմանների կիրառման սկզ-
բունքներից մեկն այն է, որ դրանք չպետք է վակու-
ումում կիրառվեն, և ըստ 1969թ. մայիսի 23-ին Վի-
եննայում ընդունված Միջազգային պայմանագրե-
րի իրավունքի մասին Կոնվենցիայով սահմանված
մեկնաբանման դրույթների՝ պետք է հաշվի առնվի
Կոնվենցիայի համատեքստը, առարկան և նպա-
տակը: Ընդ որում, նշված դրույթները մեկնաբանե-
լիս պետք է հաշվի առնվեն միջազգային իրավուն-
քի այն կանոններն ու սկզբունքները, որոնք կիրա-
ռելի են Կոնվենցիան ստորագրած անդամ պետու-
թյունների միջև⁴:

Կոնվենցիայի կիրառման նման օրինակներից
է Սիդաբրասն ու Չիուտասն ընդդեմ Լիտվայի գոր-
ծով ՄԻԵԴ-ի որոշումը, որով դատարանը, վկայա-
կոչելով Եվրոպական նորացված սոցիալական
խարտիայի տեքստն ու Խարտիայի նկատմամբ
վերահսկողություն իրականացնող Սոցիալական
իրավունքների Կոմիտեի մեկնաբանությունները,
կապված աշխատանքի ազատ ընտրության իրա-
վունքի հետ, վերահաստատել է, որ չկա հստակ բա-
ժանում, որով սոցիալական և տնտեսական իրա-

վունքների ոլորտը կառանձնացվեր Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքների դաշտից⁵ :

Բացի այդ, պատահական չէ, որ ՄԻԵԴ-ը ոչ միայն բացահայտել է հարկադիր և պարտադիր աշխատանքի էությունը, այլ նաև Կոնվենցիայով սահմանված այլ իրավունքների (օրինակ՝ անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքը, միավորվելու իրավունքը) խախտման վերաբերյալ գործեր քննելիս՝ նախանշել է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի նորմատիվ բովանդակությունը:

Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի տրամաբանության շրջանակում ՄԻԵԴ-ը մեկնաբանել է, որ հարկադիր աշխատանքը ներառում է նաև հարկադիր ծառայություններ: Միաժամանակ, աշխատանքը հարկադիր համարվելու համար, այն պետք է իրականացվի անձի կամքին հակառակ և պատժի սպառնալիքով: Այդուհանդերձ, ոչ բոլոր աշխատանքներն են հանդիսանում հարկադիր կամ պարտադիր՝ նույնիսկ այն դեպքերում, երբ կատարվել են պատժից խուսափելու համար:

Հարկադիր կամ պարտադիր որակելու համար պետք է հաշվի առնել աշխատանքի տեսակը և քանակը: Այս դեպքերում ՄԻԵԴ-ը օգտագործում է «անհամաչափ բեռի» գաղափարը, որի մասին քննարկումը կատարվել է Վան դեր Մասելն ընդդեմ Բելգիայի գործում: Նշված գործով անհամաչափության համար ՄԻԵԴ-ը ներկայացրել է մի քանի չափորոշիչ՝ արդյոք փաստաբան Վան դեր Մասելից պահանջվող ծառայությունը տարբերվե՞լ է նրա սովորական փաստաբանական գործունեությունից, որքա՞ն ժամանակ է նա հատկացրել պահանջվող ծառայության համար, արդյոք փաստաբանը ինչ-որ ձևով հատուցում ստացե՞լ է ծառայության դիմաց⁶ :

Այսպես, եթե «հարկադիր» եզրույթն ընկալվում է որպես ֆիզիկական կամ մտավոր հարկադրանք, ապա «պարտադիր» հասկացությունն անհրաժեշտորեն չի նշանակում ցանկացած տեսակի իրավական պարտադրանք կամ պարտավորություն: Օրինակ, կողմերի բանակցությունների արդյունքում ձեռք բերված պայմանագրային պարտավորություններից բխող աշխատանք կատարելը, տուժանքներից խուսափելու պատճառով, չի հանդիսանում Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի առարկա: Հարկադիր համարվելու համար՝ աշխատանքը պետք է կատարվի «պատժի վախի ներքո» անձի կամքին հակառակ⁷ : Ընդ որում, պատիժը կարող է լինել ինչպես ֆիզիկական բռնության տեսքով, այնպես էլ հոգեբանական բնույթի. օրինակ, վախեցնելը, այն դեպքում, երբ տուժողների աշխատանքա-

յին կարգավիճակը տվյալ երկրում համարվում է անօրինական, որ տուժողներին կհանձնեն իրավապահ մարմիններին կամ միգրացիոն ծառայություններին⁸ :

Ինչ վերաբերում է «աշխատանքին կամավոր համաձայնել» եզրույթին, ապա այն դիտարկվում է որպես յուրահատուկ չափորոշիչ՝ աշխատանքը պարտադիր կամ հարկադիր համարելու համար: ՄԻԵԴ-ի նման չափորոշիչների բովանդակությունից բխում է, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են՝ ծառայությունները՝ կախված աշխատողի մասնագիտությունից, գործունեության մաս կազմելը, ծառայության դիմաց վճարվելը կամ որևէ կերպ հատուցվելը, աշխատանքի ծավալի համաչափությունը, աշխատելու պարտավորությունը, սոցիալական համերաշխության հայեցակարգի մաս կազմելը⁹ :

Աշխատանքի իրավունքի մասով, ՄԻԵԴ-ի որոշ եզրահանգումներ կարելի է վեր հանել Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի ուսումնասիրության արդյունքներով պայմանավորված՝ հաշվի առնելով նույն ՄԻԵԴ-ի դատական նախադեպերը: Դրանցից բխում է, որ աշխատանքն անձնական կյանքի մի մասն է: Չնայած ՄԻԵԴ-ը չի պաշտպանում ապրուստ վաստակելու համար բոլորի աշխատանք գտնելու իրավունքը, սակայն այն ընդունում է, որ աշխատանքի միջոցով գոյություն պահպանելն անհրաժեշտ է անձի արժանապատվության համար: Այն ընդգծում է աշխատանքի կարևորությունը անձի ինքնաբավարարման համար և պաշտպանում է աշխատողին գործատուի իշխանությունից:

Աշխատանքն անձնական կյանքի մասնիկ դարձնելու և ինքնաիրացման աղբյուր հանդիսանալու վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ը հստակ արտահայտվել է Նիեմեցն ընդդեմ Գերմանիայի հայտնի գործով: ՄԻԵԴ-ն աշխատավայրը բնորոշել է որպես մի վայր, որտեղ մարդիկ զարգանում են՝ ստեղծելով սոցիալական փոխհարաբերություններ: Այս գործով ՄԻԵԴ-ը բացատրական ձևով սահմանել է. «Անձնական կյանքի իրավունքը պետք է նաև, որոշ չափով ներառի այլ անձանց հետ հարաբերություններ ստեղծելու և զարգացնելու իրավունք»: Ակնհայտ որևէ պատճառ չկա «անձնական կյանք» հասկացությունից մասնագիտական կամ բիզնես բնույթի փոխհարաբերությունները տարանջատելու համար՝ ի վերջո անձանց մեծամասնությունն ունի արտաքին աշխարհի հետ փոխհարաբերություններ ստեղծելու լայն, եթե ոչ ամենալայն հնարավորությունը¹⁰ :

Մեկ այլ՝ Սիդաբրասն ու Չիուտասն ընդդեմ

Լիտվայի գործով ՄԻԵԴ-ը նշում է, որ անձնական կյանքի իրավունքը. «...անհատի համար ապահովում է այնպիսի մթնոլորտ, որում նա կարող է ազատորեն զարգացնել և լրացնել իր անհատականությունը», սահմանելով, որ. «...աշխատանքի հասանելիության լայնածավալ արգելքը կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ «արտաքին աշխարհի հետ փոխհարաբերություններ ստեղծելու ունակության» վրա:¹¹ Ավելին, նույն գործում իրավական դիրքորոշումների ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ ՄԻԵԴ-ը սահմանել է ապրուստ վաստակելու նպատակով աշխատանքի կարևորությունը: Տվյալ գործը վերաբերում է դիմումատուների աշխատանքից ազատմանը, ինչպես նաև հանրային և մասնավոր ոլորտում աշխատանքի արգելքների՝ նախկին Ազգային անվտանգության ծառայության մարմնի՝ ԱԱԾ-ի անդամներ հանդիսանալու պատճառաբանությամբ: ՄԻԵԴ-ը հաստատել է, որ աշխատանքից ազատումը և աշխատանքի անցնելու արգելքը առաջացնում են «լուրջ դժվարություններ ... ապրուստի միջոց վաստակելու համար, անձնական կյանք վարելու ... ակնհայտ հետևանքներով» և սահմանել, որ խախտվել է նշված անձանց անձնական կյանքի անձեռնմխելությունը, ինչպես նաև ցուցաբերվել է խտրական վերաբերմունք¹²:

Աշխատանքի իրավունքի արդյունավետ պաշտպանության և աշխատողի կողմից աշխատավայրում ինքնաիրացման համար, աշխատողը պետք է պաշտպանվի աշխատավայրում գործատուի տիրապետությունից: Առհասարակ տիրապետման ուժը արտահայտվում է նրանում, որ անձն ունի մեկ ուրիշի ընտրությանը միջամտելու կամայական իրավասություն¹³: Աշխատողին աշխատանքից ազատելու կամայականության հարցը նույնպես քննարկվել է ՄԻԵԴ-ի այլ որոշումներում:

Այսպես, տիրապետման արգելման սկզբունքը լավագույն կերպով արտահայտած դատական նախադեպերը ներառում են աշխատանքից դուրս կատարված գործողությունների հիմքով ազատումը: Անձնական նախապատվությունների և՛ աշխատավայրից, և՛ աշխատանքային ժամերից դուրս կատարվող գործողությունների հիմքով աշխատանքից ազատված անձինք դիմումներ են ներկայացրել՝ պնդելով Կոնվենցիայով սահմանված իրենց իրավունքների խախտումը: ՄԻԵԴ-ը որոշել է, որ Կոնվենցիայի իրավունքների խախտմամբ ազատումը պետք է ստուգվի արդարության պահպանման տեսանկյունից, այսինքն՝ անձի ազատման դեպքում պետք է առկա լինի գործատուի որոշման անկախ վերլուծություն: Օրինակ՝ ՄԻԵԴ-ը, քննելով միավորվելու ազատության խախտման վերա-

բերյալ դիմումատու Ռեդֆերնի բողոքը, գտել է, որ քաղաքական կուսակցությանն անդամակցելը ինքնին պատճառ չի հանդիսանում անձին աշխատանքից ազատելու համար և պետությունը նման դեպքերում ունի պոզիտիվ պարտավորություն աշխատողին պաշտպանելու մասնավոր գործատուների գործողություններից կամ առնվազն տրամադրելու միջոց, որով հնարավոր կլինի օբյեկտիվորեն գնահատել ազատման պատճառի համաչափությունը¹⁴:

ՄԻԵԴ-ը մեկ այլ գործով խնդրահարույց է համարվել Թագավորական ռազմային նավատորմի աշխատակիցներին ռազմական ծառայությունից ազատելը, զուտ այն պատճառով, որ բացահայտվել է նրանց միասեռական լինելը՝ առանց հաշվի առնելու վերջինների ծառայության որակը կամ վարքագիծը¹⁵: Ազատման միջոցով կառավարման/տիրապետման խնդիրը հավանաբար առավել հստակորեն արտահայտվում է ԱյԲԻ-ն ընդդեմ Հունաստանի գործում, որը վերաբերում է ՄԻԱՎ-դրական ախտորոշմամբ անձի ազատմանը՝ նման կարգավիճակի պատճառով գործընկերների կողմից նրա հետ աշխատելուց հրաժարվելու հիմքով: Նշված գործով ընդգծվում է, որ «պիտակով» ազատումը ոչ միայն մեծ ազդեցություն ունի անձի անձնական կյանքի վրա, այլ նաև նոր աշխատանք գտնելը դարձնում է անորոշ¹⁶: Այսինքն, առանձնահատուկ պատճառաբանությամբ, տվյալ դեպքում նաև ՄԻԱՎ-դրական ախտորոշման, աշխատանքից ազատելը կարող է բացասական ազդեցություն թողնել մարդու աշխատանքի իրավունքի իրացման վրա: ՄԻԵԴ-ը սույն գործով գտել է, որ խախտվել են անձնական կյանքի իրավունքը և խտրականության արգելքի պահանջները:

Ըստ էության, նշված գործերով պարզ է դառնում, որ ՄԻԵԴ-ը հատուկ ուշադրությամբ է մոտենում աշխատողին կառավարելու/տիրապետելու գործատուի լիազորությանը՝ ապրելակերպի ընտրության և աշխատողի անձնական կյանքի այլ հայեցակետերի հիմքով ազատման դեպքերին: Կառավարման/տիրապետման արգելքի սկզբունքը, որը հանդիսանում է նշված գործերի հիմքը, օժանդակում է անարդար ազատումը Կոնվենցիայի իրավունքների կիրառման հանգամանքներում և հիմք է հանդիսանում անարդար ազատումից պաշտպանության իրավունքի համար:

Այսպիսով, թեև Կոնվենցիայով բառացիորեն չի երաշխավորվում աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը, սակայն ՄԻԵԴ-ի դատական նախադեպերով սահմանված չափորոշիչների պատշաճ կիրառմամբ կարող է որոշակիացնել դրա նորմատիվ բովանդակությունը հետևյալ տեսանկյուն-

ներով՝

ա) աշխատանքն ինքնաիրացման աղբյուր է,
բ) արգելվում է հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքը, ինչը նշանակում է, որ աշխատանքը պետք է ընտրվի ազատորեն, այն է՝ անձը պետք է կամուրջին համաձայնվի աշխատել՝ առանց վախի կամ պատժի սպառնալիքի, աշխատանքում պետք է բացառվի անձի շահագործումը, աշխատանքի դիմաց պետք է առկա լինի վարձատրություն կամ որևէ այլ տեսակի հատուցում,

գ) աշխատողը չպետք է գտնվի գործատուի տիրապետման ներքո՝ աշխատանքից չազատվի գործատուի կամայականությամբ՝ առանց հիմնավոր պատճառի,

դ) աշխատանքից ազատվելու դեպքում աշխատողը պետք է ունենա պաշտպանության իրավունք, քանի որ պետությունն այս մասով ունի պոզիտիվ պարտավորություններ:

¹ 2015թ. դեկտեմբերի 6-ին ընդունված փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդված:

² 1950թ. նոյեմբերի 4-ին ընդունված Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիա, 4-րդ հոդված:

³ Digest of the case law of the European Committee of Social Rights, Council of Europe, 1 September, 2008, p.20.

⁴ Rantsev vs. Cyprus and Russia, App No 25965/04, Judgement of 7 January 2010, § 273.

⁵ Sidabras and Dziautas v. Lithuania, App Nos 55480/00 and 59330/00, Judgment of 27 July 2004, §47.

⁶ Van der Mussele vs. Belgium, App No 8919/80, Judgment of 23 November 1983, §39.

⁷ Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of Slavery and forced labour, 2nd edition, 2014 § 20, 21.

⁸ C.N. and V. v. France, App. No 67724/09, Judgement of 11 October 2012, § 77.

⁹ Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of Slavery and forced labour, 2nd edition, 2014 § 29.

¹⁰ Niemietz v. Germany, App No 13710/88, Judgment of 16 December 1992, §29.

¹¹ Sidabras and Dziautas v. Lithuania, App Nos 55480/00 and 59330/00, Judgment of 27 July 2004, § 49.

¹² Sidabras and Dziautas v. Lithuania, App Nos 55480/00 and 59330/00, Judgment of 27 July 2004, § 48.

¹³ P. Pettit, Republicanism: A Theory of Freedom and Government, Oxford, 1999, p. 52.

¹⁴ Redfearn vs. the UK, App. 47335/06, Judgment of 06 November 2012, § 43.

¹⁵ Smith and Grady v. the UK App. 33985/96 and 33986/96, Judgment of 27 September 1999, § 34.

¹⁶ IB v Greece, App No 552/10, Judgment of 3 October 2013, § 72.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. 2015թ. դեկտեմբերի 6-ին ընդունված փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրություն:
2. 1950թ. նոյեմբերի 4-ին ընդունված Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիա:
3. Digest of the case law of the European Committee of Social Rights, Council of Europe, 1 September, 2008.
4. Rantsev vs. Cyprus and Russia, App No 25965/04, Judgement of 7 January 2010.
5. Sidabras and Dziautas v. Lithuania, App Nos 55480/00 and 59330/00, Judgment of 27 July 2004.
6. Van der Mussele vs. Belgium, App No 8919/80, Judgment of 23 November 1983.
7. Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of Slavery and forced labour, 2nd edition, 2014.
8. C.N. and V. v. France, App. No 67724/09, Judgement of 11 October 2012.
9. Niemietz v. Germany, App No 13710/88, Judgment of 16 December 1992.
10. P. Pettit, Republicanism: A Theory of Freedom and Government, Oxford, 1999.
11. Redfearn vs. the UK, App. 47335/06, Judgment of 06 November 2012.
12. Smith and Grady v. the UK App. 33985/96 and 33986/96, Judgment of 27 September 1999.
13. IB v Greece, App No 552/10, Judgment of 3 October 2013.

Изабелла Искандарян

Соискатель кафедры конституционного и муниципального права института
права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

*Основные вопросы конституционного закрепления права на свободный выбор труда
в рамках практики Европейского суда по правам человека*

Статья посвящена прецедентным решениям Европейского суда по правам человека, которые относятся к принудительному или обязательному труду, а также решения, по которым суд затронул вопросы права на труд. Прецедентными решениями суд определил суть принудительного и обязательного труда, наметил принципы права на свободный выбор труда. Сделанные в статье выводы имеют существенное значение для конструирования и применения права на свободный выбор труда, провозглашенного Конституцией РА.

Ключевые слова: право на свободный выбор труда, принудительный и обязательный труд, увольнение с работы.

Izabella Iskandaryan

Researcher of the department of constitutional and
municipal right of Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

*Fundamental issues of the constitutional adoption of the right to free choice of employment
in the framework of the practice of the European Court of Human Rights*

The article is dedicated to the cases of the European Court of Human Rights which related to forced or compulsory labour or the right to work. The court defined in its decisions the essence of the forced and compulsory labour and envisaged the principles underlying the right to free choice of employment. The conclusions made in these articles shall be useful for the construction of the right to free choice of employment set by the Constitution of the Republic of Armenia.

Key words: right to free choice of employment, forced and compulsory work, dismissal.

Բնագիրը ներկայացվել է 12.06.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Ա.Հ.Խաչատրյանը

ՎԻՐԱԲ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն դատական խորհրդի աշխատակազմ՝
դատական դեպարտամենտի դատավորների ընդհանուր
ժողովի և դատարանների աշխատակազմերի գործունեության
ապահովման վարչության դատավորների ընդհանուր ժողովի և
հանձնաժողովների գործունեության ապահովման բաժնի
առաջատար մասնագետ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ

ՄԵՂՔԻ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ԵՎ ՊԱՏԺԻ ՀԱՄԱՀԱՓՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼ ՆԵՐՇ

Հոդվածում փորձ է արվել բացահայտել մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքների սահմանադրաիրավական ամրագրման հնարավոր պատճառները, հիմքերը և նախադրյալները, բացահայտել, առհասարակ, իրավունքի սկզբունքի էությունը և ՀՀ Սահմանադրությամբ քննարկվող երկու սկզբունքների մեկ հոդվածում ամրագրման անհրաժեշտությունը, նաև ուսումնասիրվել է երկու սկզբունքների փոխադարձ կապը:

Հիմնադրադեպ – իրավական սկզբունք, մեղքի սկզբունք, պատժի համաչափության սկզբունք, սահմանադրական սկզբունք, սահմանադրական երաշխիք, սահմանադրական հոդված:

Մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքների սահմանադրաիրավական ամրագրման նախադրյալները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է նախառաջ բացահայտել, թե ինչ է սկզբունքը, ինչ են իրենցից ենթադրում մեղքի սկզբունքը և պատժի համաչափության սկզբունքն առհասարակ:

Ընդհանուր առմամբ, իրավունքը կառուցվում և գործում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա, որոնք արտացոլում են դրա էությունը և սոցիալական նշանակությունը: Դրանցում դրսևորվում են իրավունքի գլխավոր հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները՝ հասարակական հարաբերություններում դրան հաղորդելով ազատության և արդարության միջոցների պետական կարգավորիչի հատկություն:

Իրավունքի սկզբունքները հանդիսանում են հիմնարար գաղափարներ, որոնց միջոցով արտահայտվում են հասարակական կյանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները: Դրանք համարվում են իրավական համակարգի հենասյուները՝ ուղղակի կամ անուղղակի ամրագրվում են տարբեր իրավական նորմերում, ուղղակի կամ անուղղակի կարգավորում են տարատեսակ հասարակական հարաբերություններ, օժտված են համապարտադիրության հատկանիշով:

Իրավունքի սկզբունքները հիմնական ելակետային դրույթներն են, որոնք իրավաբանորեն ամրապնդում են հասարակական կյանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները: Դրանք իրենց մեջ կուտա-

կում են իրավունքի առավել բնորոշ հատկանիշները, սահմանում են դրա իրավական բնույթը: Իրավունքի սկզբունքներն ընկած են իրավական պետության, պետական իշխանության բոլոր մարմինների գործունեության հիմքում: Գեկավարվելով դրանցով՝ պետությունն ապահովում է իր քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և անձնական իրավունքներն ու ազատությունները, երաշխավորում է նրանց կողմից իրավական պարտականությունների կատարումը: Ի վերջո, սկզբունքներից յուրաքանչյուրն ունի սոցիալական ծագում, նրանց աղբյուրը հանդիսանում է հասարակությունը, իր քաղաքակրթության որոշակի փուլում:

Իրավունքի սկզբունքները համեմատաբար ինքնուրույն իրավական երևույթներ են, և դրանք կարող են ցուցաբերել սեփական ազդեցությունը իրավունքի զարգացման վրա: Իրավական երևույթների օրինաչափ փոխհարաբերությունների բազմազանությունը չի սպառվում նրանց հիմնական կառուցվածքային կապով, հատկապես, երբ խոսքը գնում է կառուցվածքային առումով մման բարդ երևույթների մասին, ինչպիսիք են՝ իրավունքի ճյուղը, իրավունքի համակարգը, իրավական երևույթների արտաքին կապերն այլ սոցիալական երևույթների հետ:

Իրավական սկզբունքներն օժտված են անհրաժեշտությամբ: Համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում դրանք անխուսափելիորեն հայտնվում են հասարակական և իրավական հարաբերությունների համակարգում՝ անկախ

դրանց գիտակցումից և գործող օրենսդրությամբ ամրագրումից: Այնուամենայնիվ, օրենսդրության մեջ իրավունքի գործող նորմերի համակարգում, իրավական սկզբունքները ձեռք են բերում համապարտադիր նշանակություն այնքանով, որքանով դրանք ամրագրված են օրենսդիր մարմնի կողմից³:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել, որ իրավունքի սկզբունքները համապարտադիր նշանակություն են ձեռք բերում միայն այն ժամանակ, երբ ամրագրվում են օրենսդիր մարմնի կողմից, այսինքն՝ օրենքներում: Սակայն, չէ՞ որ բազմաթիվ սկզբունքներ ամրագրվում են Սահմանադրությամբ՝ հետևաբար, կոչվում են սահմանադրական սկզբունքներ: Մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքներն, ամրագրված լինելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, ունեն առավել քան համապարտադիր նշանակություն՝ հենց Հայաստանի Հանրապետության ամենաբարձր իրավաբանական ուժ ունեցող փաստաթղթում ամրագրված լինելու պատճառով: Իսկ, ինչպես գիտենք, մեր երկրում Սահմանադրությունն ընդունվում է միայն հանրաքվեի միջոցով, ոչ թե օրենսդիր մարմնի կողմից: Հետևաբար, իրավունքի սկզբունքների համապարտադիրությունը կապել միայն օրենսդիր մարմնի կողմից դրանց ամրագրման հետ, այնքան էլ ճիշտ չէ:

ՀՀ Սահմանադրության 71-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Հանցանք կատարած անձի պատժի հիմքը նրա մեղքն է:

2. Օրենքով սահմանված պատիժը, ինչպես նաև նշանակված պատժատեսակը և պատժաչափը պետք է համաչափ լինեն կատարված արարքին:

Սակայն, պետք է նշել, որ տարբեր երկրներում քննարկվող սկզբունքներն իրենց ամրագրումն են ստացել տարբեր փաստաթղթերում:

Մեղքի սկզբունքն ամրագրված է տարբեր երկրների նորմատիվ իրավական ակտերում, ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ սահմանադրական մակարդակով: Մասնավորապես, Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն այն հանրորեն վտանգավոր գործողությունների (անգործության) համար, ինչպես նաև վրա հասնող հանրորեն վտանգավոր հետևանքների համար, որի համար հաստատված է նրա մեղքը:

Օբյեկտիվ մեղսագրումը, այսինքն՝ առանց մեղքի պատճառված վնասի համար քրեական պատասխանատվությունը, անթույլատրելի է:

Մեղքը (նպատակի և շարժառիթի հետ միասին) կազմում է հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը: Այն անձի ներքին հոգեբանական վերաբեր-

մունքն է, նրա կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքի (գործողության կամ անգործության) և դրա հետևանքների նկատմամբ՝ դիտավորության և անգործության տեսքով (այս հասկացությունների համար տե՛ս 24-27-րդ հոդվածների մեկնաբանությունները): Մեղքը հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշն է: Առանց մեղքի չկա և չի կարող լինել հանցակազմ, հետևաբար՝ քրեական պատասխանատվություն: Այն սուբյեկտիվ կողմի հիմնական հատկանիշն է, որը սահմանազատում է հանցավոր գործունեությունը ոչ հանցավորից:

Ռուսաստանի Դաշնության քրեական իրավունքն ունի սուբյեկտիվ մեղսագրման դիրքորոշում: Վերջինը նշանակում է, որ օրենքը քրեորեն պատժելի կճանաչի միայն այն հանրորեն վտանգավոր արարքը, որը կատարվել է մեղավորությամբ: Օբյեկտիվ մեղսագրումը, այսինքն, առանց մեղքի՝ վնասի պատճառման համար քրեական պատասխանատվությունը չի թույլատրվում: Կատարված որևէ արարք, որքան էլ ծանր հետևանքներ ունենա, առանց մեղքի չի կարող դիտարկվել որպես հանցագործություն: Մեղսագրված արարքը և դրա հանրորեն վտանգավորությունը, որը անձը չի կարող կանխատեսել, կոիտվի գուրկ արդարությունից և որևէ նախագաղաչական նշանակությունից, ուստի՝ մերժվում է արդարադատության կողմից: Այսպես՝ Ռուսաստանի Դաշնության Բարձրագույն դատարանի նախագահությունը չեղյալ է հայտարարել Տ.-ի գործով դատավճիռը և դադարեցրել է գործի վարույթը՝ հանցագործության կատարման մեջ անձի մեղքի վերաբերյալ ապացույցների բացակայության պատճառով (ԵԲԸ ՔՓՀՔ. 1990. N 8. Ժ. 6-8): Մեղքի սկզբունքը ենթադրում է միայն անձնական պատասխանատվություն: Քրեական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն այն անձը, ով անձամբ է կատարել հանցագործությունը՝ որպես կատարող կամ հանդիսացել է դրա կազմակերպիչը, դրդիչը կամ օժանդակողը: Տվյալ դեպքում այլ անձանց վրա (օրինակ՝ ծնողներ, խնամակալներ) քրեական պատասխանատվություն տարածվել չի կարող⁴:

ՀՀ-ում մեղքի սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2015 թվականի խմբագրությամբ: Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության 71-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված է հետևյալը. «Հանցանք կատարած անձի պատժի հիմքը նրա մեղքն է»: Պատահական չէ մեղքի սկզբունքի սահմանադրական ամրագրումը, քանի որ այն հաճախ ստանձնում է կենտրոնական դեր որոշ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման և դրանց համար օրենսդրական բազայի ստեղծման ընթացքում:

Մեղքի սկզբունքը Սահմանադրությամբ համադրված է պատժի համաչափության սկզբունքի հետ:

Առհասարակ, համաչափության գաղափարը, որպես արդարության անբաժանելի մաս, առաջ է քաշվել դեռևս հնագույն ժամանակներից՝ հույների և հռոմեացիների կողմից: Արիստոտելը կարծում էր, որ արդարը համաչափն է, իսկ անարդարը՝ այն, ինչ խախտում է համաչափությունը: Ա. Յու. Միգաչևը նշում է, որ ժամանակակից իրավունքում արդարության կատեգորիայի նշանակությունն իմաստով մոտ է «aequitas» հռոմեական հասկացությանը, որը նշանակում է հավասարաչափություն, համաչափություն, հավասարություն: Հետևաբար՝ համաչափությունը կարելի է հասկանալ որպես հավասարակշռություն, սոցիալական փոխազդեցության գործընթացում տրամադրվածի և ստացվածի միջև համապատասխանություն:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 74-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ չի կարող նշանակվել ավելի ծանր պատիժ, քան այն, որը կիրառելի է եղել քրեական հանցագործության կատարման պահին: Այսինքն, սրանով փորձ է արվում պահպանել պատժի առնվազն այն համաչափությունը, որը եղել է մեղավորությամբ կատարված հանցավոր արարքի պահին: Փաստորեն՝ Կոնվենցիայի սույն կարգավորումից բխում է, որ այնուամենայնիվ, պատժի համաչափությունը կարող է փոփոխվել, սակայն միայն այն պարագայում, որը չի վատթարացնի անձի վիճակը: Այսպիսով, կարող ենք պնդել, որ պատժի համաչափության սկզբունքը որոշակի առումով բխում է արդարության սկզբունքից:

Մեր կարծիքով, պատժի համաչափության սկզբունքի և արդարության սկզբունքի կապը պայմանավորված է նրանով, որ պատժի տեսակը և պատժաչափը համապատասխանեցվում են պատժի նպատակների հետ: Սա նշանակում է, որ դրանք պետք է լինեն բավարար պատժի նպատակներին հասնելու համար, սակայն չպետք է լինեն ավելի: Իհարկե, այդ սահմանը շատ նուրբ է, սակայն պատժի հենց այդ անհրաժեշտ տեսակի և չափի ոչ ավել, ոչ պակաս լինելը, իրենից ենթադրում է արդարություն, իսկ այդ սահմանը ճիշտ գտնելու ճանապարհին, առաջ է գալիս մեղքի սկզբունքը. նախ՝ դրա առկայությունն առհասարակ, մեղքի էության և ծավալի բացահայտումը, դրա համար օրենսդիր մարմնի կողմից սահմանված պատիժը և մի շարք այլ հանգամանքներ:

Պատահական չէ, որ ՌԴ քրեական օրենսգրքի «Արդարության սկզբունքը» վերտառությամբ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով շարադրված է հետևյալը.

«Հանցագործություն կատարած անձի նկատ-

մամբ կիրառելի պատիժը և քրեաիրավական բնույթի այլ միջոցները պետք է արդար լինեն, այսինքն, համապատասխանեն հանցագործության հանրային վտանգավորության բնույթին և աստիճանին, դրա կատարման հանգամանքներին և մեղավորի ինքնությանը»:

Մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքների սահմանադրաիրավական ամրագրման հարցի ավելի համալիր քննարկման համար անհրաժեշտ է առաջ քաշել հետևյալ հարցադրումները.

1. Ինչու՞ են որոշ իրավունքի սկզբունքներ ամրագրված սահմանադրական մակարդակում, իսկ որոշ սկզբունքներ էլ՝ օրենսդրական:

2. Ինչու՞ է պայմանավորված այդ տարբերակումը:

3. Ինչու՞ է պայմանավորված քննարկվող երկու սկզբունքները մեկ հոդվածով ամրագրելու անհրաժեշտությունը:

Ինչ վերաբերում է առաջին երկու հարցադրումներին, պետք է նշել, որ դրանք հանդիսանում են միմյանց շարունակությունը:

Իրավունքի սկզբունքները կարող են հատուկ ամրագրվել ընդհանուր իրավական նորմերի (նորմերի-սկզբունքների) մեջ (սահմանադրություններում, օրենքների նախագծերում, օրենսգրքերում) կամ հանդիսանալ հենց իրավունքի հիմքը՝ ներթափանցելով իրավունքի նորմերի ներքին բովանդակության մեջ: Իրավունքի սկզբունքները օբյեկտիվորեն հարմարեցված են հասարակական հարաբերությունների բնույթով, որոնց վրա հիմնվում է որոշակի իրավական համակարգ: Սա նշանակում է, որ հասարակական հարաբերությունների յուրաքանչյուր համակարգ չի կարգավորվում կամայականորեն, այլ՝ օբյեկտիվ պահանջներին համապատասխան, որոնք արտացոլվում են իրավական համակարգում և կազմում են դրա էությունը: Այս կամ այն իրավական համակարգի սկզբունքների բնույթը չի կարող սահմանվել մեկուսացած սոցիալ-տնտեսական պայմաններից, պետական իշխանության կառուցվածքից և բովանդակությունից, հասարակության ամբողջ քաղաքական համակարգի կառուցման և գործունեության սկզբունքներից⁵:

Վերոգրյալից կարելի է հետևություն անել, որ իրավունքի սկզբունքների ամրագրման եղանակները կախված են կոնկրետ պետության իրավական համակարգից, առկա օբյեկտիվ պահանջներից: Իսկ այդ օբյեկտիվ պահանջների վրա կարող են ազդել մի շարք գործոններ, ինչպիսիք են վերը թվարկված սոցիալ-տնտեսական պայմանները, պետական կառուցվածքն, առհասարակ, և, իհարկե, հասարակական, իրավական, քաղաքական համընդհանուր այլ սկզբունքները: Դրանցից յուրաքանչյուրը յուրովի է ազդում իրավունքի տարբեր սկզբունքների ձևավորման և դրանց ամրագրման

եղանակների վրա: Հետևաբար, տարբեր երկրների իրավական համակարգերում տարբեր իրավունքի սկզբունքներ դառնում են ինչպես սահմանադրական, այնպես էլ՝ օրենսդրական ամրագրման առարկա: Դա նախևառաջ պայմանավորված է տվյալ պետության իրավական համակարգում իրավունքի կոնկրետ սկզբունքների դերից և նշանակությունից:

Ինչ վերաբերում է երրորդ հարցադրմանը, ապա վերջինիս պատասխանը գտնելու համար նախևառաջ անհրաժեշտ է բացահայտել քննարկվող երկու սկզբունքների կապը:

Որոշ առումով պատիժը կարելի է համարել մեղքի հետևանքը, որը վրա է հասնում օրենքով սահմանված ընթացակարգերով՝ արդարադատություն իրականացնող մարմնի որոշմամբ: Իսկ պատժատեսակը և պատժաչափը կարելի է համարել պատժին որոշակիություն հաղորդող կոմպոնենտներ, որոնք, սակայն, մեծ դեր են ունենում պատժի համաչափության ապահովման, այսինքն՝ մեղքի և պատժի ներդաշնակությանը հասնելու գործում: Այս ամենը, իհարկե, հանդիսանում է օրենսդրական կարգավորման առարկա, սակայն պետք է արձանագրել, որ քննարկվող սկզբունքները մեկ սահմանադրական հոդվածում ամրագրելն ինքնանպատակ չէ և ունի իր իրավական նշանակությունը:

Մասնավորապես, կարծում ենք, որ երկու սկզբունքների՝ սահմանադրական մակարդակով մեկ հոդվածում ամրագրելու նպատակը, վերջիններիս կապը և միմյանցով մշտապես փոխկապակցված լինելու հանգամանքը հնարավորինս շեշտադրելն է, քանի որ օրենսդրական մակարդակում քննարկվող սկզբունքներին վերաբերող նյութական և դատավարական նորմեր սահմանելիս դրանց հիմքում ընկած երկու սկզբունքները կարող են հեռանալ միմյանցից, իսկ մայր օրենքի մեկ հոդվածում դրանց ամրագրումն այդ երևույթը բացառող սահմանադրական երաշխիք է:

Այս ամենը կարելի է դիտարկել նաև, որպես ՀՀ իրավական համակարգի էվոլյուցիայի որոշակի մաս:

Կարծում ենք, որ իրավունքն անընդմեջ է ապրում էվոլյուցիա, ինչն էլ իր հերթին բերում է, բառի լայն իմաստով, օրենքի զարգացմանը: Այսինքն, սա ևս, որոշակի իմաստով, կարելի է համարել նաև իրավունքի և օրենքի զարգացման դրսևորում:

Գերմանիայի դաշնային դատարանի դատավոր, դոկտոր պրոֆեսոր Հենինգ Ռադքեմեն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախագծի 71-րդ հոդվածի վերաբերյալ, ի թիվս այլնի, նշել է, որ ուղղակիորեն ներառելով քրեաիրավական մեղքի սկզբունքը՝ Նախագիծը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի

և քրեական իրավունքի համար նոր ճանապարհով է գնում: Մեղքի սկզբունքն առաջարկված իմաստով ունի սահմանադրաիրավական ու քրեաիրավական բաղադրիչներ: Ռադքեմեն նշել է նաև, որ մեղքի՝ պատիժը սահմանափակող գործառնության մակարդակում մեղքի սկզբունքը բացառում է կոնկրետ պատժի ակտի համար այնպիսի պատժի սահմանում, որի չափը գերազանցում է մեղավորությանը հանցանքի կատարման միջոցով անձի կողմից կոնկրետ արարքի համար իրականացված մեղքի ծավալը: Հանցանք կատարած անձի նկատմամբ սահմանված պատիժը պետք է արդար հարաբերակցության մեջ լինի ինչպես կատարված արարքի ծանրության, այնպես էլ հանցանք կատարած անձի մեղավորության աստիճանի հետ: Կոնկրետ արարքի անարդարության և մեղքի բաղադրիչների համեմատ անհամաչափ պատժի սահմանումը բացառվում է սահմանադրորեն:

Վերոգրյալից երևում է, որ Ռադքեմեն ևս քննարկվող սկզբունքները կապում է արդարության սկզբունքի հետ, սակայն այդ հարցին մոտենում է մեղքի և պատժի հարաբերակցության տեսանկյունից:

Երբեմն տեղի են ունենում իրադարձություններ, որոնք բեկումնային են դառնում կոնկրետ իրավական համակարգի զարգացման համար: Այդպիսի իրադարձությունների շարքին են դասվում ՀՀ-ում 2015 թվականին տեղի ունեցած սահմանադրական փոփոխությունները, որի արդյունքում, ի թիվս այլնի, ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրվեցին մեղքի սկզբունքը և պատժի համաչափության սկզբունքը: Առհասարակ, յուրաքանչյուր իրավունքի նորմ ևս բխում է իրավունքի որոշակի սկզբունքներից, հետևաբար, իրավունքի սկզբունքները ունենում են որոշիչ դեր իրավական ամբողջ համակարգի ձևավորման համար: Որքան բարձր է այն ընդունված փաստաթղթի իրավաբանական ուժը, որում ամրագրված է իրավունքի սկզբունքը, այնքան բարձր է դրա դերն ու կարևորությունը տվյալ պետության իրավական համակարգի ձևավորման գործում:

Կարելի է հանգել այն հետևության, որ առկա է եղել անհրաժեշտություն մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքները բարձրացնել սահմանադրական մակարդակի: Այդ անհրաժեշտությունը պայմանավորված է եղել ՀՀ իրավական համակարգում դրանց տեղի, դերի և նշանակության կարևորությամբ և բխել է ՀՀ իրավական համակարգի զարգացման տրամաբանությունից:

- ¹ В. Н. Хропанюк Теория государства и права, Москва, 2011, С. 206.
- ² Т. Н. Радько Теория государства и права, учеб. 2-е изд. Москва, 2010, С. 312.
- ³ В. М. Сырых Логические основания общей теории права, том 1, Юридический Дом “Юстицинформ”, Москва, 2000, С. 63-64
- ⁴ Комментарий к уголовному кодексу РФ, Юрайт, Москва 2006, С. 31.
- ⁵ В. Н. Хропанюк Теория государства и права, Москва, 2011, С. 207.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. В. Н. Хропанюк Теория государства и права, 5-ое издание, издат. “Омега-Л”, Москва, 2011-323 с.
2. Т. Н. Радько Теория государства и права, учеб. 2-е издание, издат. “Проспект”, Москва 2010-752 с.
3. В. М. Сырых Логические основания общей теории права, том 1, Юридический Дом “Юстицинформ”, Москва, 2000-528 с.
4. Комментарий к уголовному кодексу РФ, издат Юрайт, Москва, 2006-944 с.

Վираб Варդանյան

Ведущий специалист отдела обеспечения деятельности генеральной ассамблеи судей и комиссий управления обеспечения деятельности генеральной ассамблеи судей и аппаратов судов Судебного департамента- Аппарат Высшего судебного совета. Аспирант кафедры юриспруденции академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

***Предпосылки конституционно-правового закрепления принципа права
и принципа пропорциональности наказания***

В статье предпринята попытка выявить возможные причины основания и предпосылки конституционно-правового закрепления принципов вины и пропорциональности наказания, раскрыть в общем сущность принципа права и необходимость закрепления обсуждаемых двух принципов в одной конституционной статье. Также была изучена связь между двумя принципами.

Ключевые слова: *правовой принцип, принцип вины, принцип пропорциональности наказания, конституционный принцип, конституционная гарантия, конституционная статья.*

Virab Vardanyan

Office to the Supreme Judicial Council: Leading Specialist of the Department for Ensuring the Activities of the General Assembly of Judges and the Commission for the Department of Ensuring the Activities of the General Assembly of Judges and Courts ' Judicial Department, PhD student of the chair of law of the Public Administration Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

***The preconditions of constitutional-legal entrenchment of the principle of guilt
and the principle of proportionality of punishment***

The aim of this article is to reveal all the possible reasons of the constitutional-legal entrenchment of the principles of guilt and proportionality of punishment, as well as their grounds and preconditions, the essence of the principle of law and the necessity to fix the two principles discussed in the same article of the Constitution. The relation /connection of the two principles has also been studied.

Key words – *legal principle, principle of guilt, principle of proportionality of punishment, constitutional principle, constitutional guarantee, constitutional article.*

Բնագիրը ներկայացվել է 14.06.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա.Հ.Խաչատրյանը

ԱՐՄԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության
ամբիոնի ասպիրանտ

**ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ**

Սույն հոդվածը վերաբերում է վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքին: Փորձ է արվել բացահայտել հիմնական իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը և ներկայացնել դրա կապված լինելը հանրային իշխանության և անձանց միջև ծագող իրավական կապի էությանը՝ հաշվի առնելով այս հարցի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ձևավորած պրակտիկան:

Հիմնաբառեր՝ պաշտպանության միջոց ունենալու իրավունք, վնասի հատուցման իրավունք, նյութական և ոչ նյութական վնաս, առաջնային և երկրորդային իրավունք:

Առավել ընդհանրական կերպով վնասը բնորոշվում է, որպես պետության, կազմակերպությունների և քաղաքացիների օրենքով պահպանվող իրավունքների, շահերի ուսմահարման կամ խախտման հետևանք¹: Տարբերակվում են վնասի երկու տեսակ՝ նյութական և ոչ նյութական: Նյութական վնասը այն վնասն է, որը կարելի է հաշվել, իսկ ոչ նյութականը՝ հաշվելն անհնար է²: Ոչ նյութական վնասը իր մեջ ներառում է ցավի և տանջանքի արդյունքում կրած վնասը (բարոյական վնաս), ինչպես նաև գեղեցկության կամ տեսքի կորուստը (loss of amenity)³:

ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի 1-ին մասում⁴ ամրագրված վնասի հատուցման հիմնական իրավունքը սահմանող նորմն անձանց համար երաշխավորում է հանրային իշխանության սուբյեկտների կողմից նրանց իրավունքների և օրինական շահերի խախտման հետևանքով կրած գրկանքների, կորուստների, այսինքն՝ պատճառված վնասի դիմաց փոխհատուցման ստացումը: Օրենքով հատուկ սահմանված դեպքերում անձինք կարող են ակնկալել, նաև ստանալ, փոխհատուցում՝ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով ծագած վնասի դիմաց:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի վերլուծությունից հետևում է, որ հանրային իշխանության հիմնական պարտականությունն է՝ իր գործունեության ընթացքում չխախտել անձանց իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերը: Բոլոր այն դեպքերում, երբ, այնուամենայնիվ, նման խախտումներ արձանագրվում են, հանրային իշխանությունը պարտավոր է ապահովել իր կողմից խախտված իրավունքների պաշտպանությունը՝ վերականգնել դրանք ի թիվս այլոց խախտմամբ պատճառված վնասի դիմաց փոխհա-

տուցում տրամադրելու միջոցով:

Ինչպես հայտնի է սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության եղանակների տակ հասկացվում են օրենքով ամրագրված հարկադրական բնույթի նյութաիրավական միջոցները, որոնց կիրառմամբ իրականացվում է խախտված իրավունքների վերականգնումը և ներգործությունը իրավախախտի վրա⁵:

Իրավունքի խախտման փաստն արձանագրված լինելու դեպքում դրանց պաշտպանությունը, դեպքերի գերակշիռ մասում, կարող է իրականացվել՝ մինչև խախտումը եղած իրավիճակը վերականգնելու, իրավունքը խախտող գործողությունները դադարեցնելու և/կամ խախտմանը համարժեք հատուցում տրամադրելու միջոցով:

Մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելը կամ իրավունքը խախտող գործողությունները դադարեցնելը, հաճախ բավարար չեն սուբյեկտիվ իրավունքը վերականգնված դիտելու համար, քանի որ պաշտպանության այս միջոցները հաշվի չեն առնում, խախտմամբ պայմանավորված, դրանից բխող բացասական հետևանքները, որոնք իրավունքի վերականգնումն արդյունավետ կերպով ապահովելու համար նույնպես պետք է վերացվեն: Հնարավոր չէ հետադարձ կարգով հասնել մի իրավիճակի, երբ սուբյեկտիվ իրավունքի արդեն իսկ տեղի ունեցած խախտման հետևանքով կրած գրկանքները և կորուստները (վնասը) վրա հասած չլինեն, այդ իսկ պատճառով խախտված իրավունքն արդյունավետորեն կարող է պաշտպանվել խախտման դիմաց արժանապատիվ փոխհատուցում տրամադրելու միջոցով:

Վնասի հատուցումն ավանդաբար դիտվել է որպես սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության միջոց, որի կիրառումը պետք է ապահովի սուբյեկ-

տիվ իրավունքի խախտման պատճառով կրած զրկանքների և կորուստների դիմաց համարժեք հատուցում ստանալը, ինչն էլ, մյուս միջոցների հետ համակցության մեջ՝ կհամարվի բավարար պայման խախտված իրավունքը վերականգնված դիտարկելու համար:

Այս համատեքստում հարկ է առանձնացնել ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, որի համաձայն՝ եթե հանցանք կատարելու համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված անձն արդարացվել է այն հիմքով, որ նոր կամ նոր երևան եկած որևէ հանգամանք ապացուցում է նրա դատապարտման ոչ իրավաչափ լինելը, ապա այդ անձն ունի օրենքին համապատասխան հատուցում ստանալու իրավունք, եթե չի ապացուցվում, որ այդ հանգամանքի ժամանակին բացահայտումը լիովին կամ մասամբ կախված էր տվյալ անձից:

Արդեն, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162.1-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ համաձայն, եթե դատապարտյալն արդարացվել է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիային կից թիվ 7 Արձանագրության 3-րդ հոդվածով նախատեսված պայմաններում, ապա նա իրավունք ունի դատական կարգով պահանջելու իրեն պատճառված ոչ նյութական վնասի հատուցում (սույն օրենսգրքի իմաստով՝ հատուցում անարդարացի դատապարտման համար):

Այսպիսով, սահմանադրի կողմից առաջադրած կարգավորումից հետևում է, որ ապօրինի դատապարտված անձի նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճիռը նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների ուժով վերացնելը, նոր դատական ակտ կայացնելը և դրանով իսկ մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելը բավարար չէ անձի խախտված սուբյեկտիվ իրավունքն ամբողջությամբ վերականգնված համարելու համար սահմանադիրը պահանջում է նաև սուբյեկտիվ իրավունքը խախտելու հետևանքով ծագած ոչ նյութական վնասի (սույն դեպքում ապօրինի դատապարտման պատճառով կրած զրկանքների) դիմաց անձին տրամադրել օրենքին համապատասխան հատուցում: Անհրաժեշտ է նաև հստակ արձանագրել, որ այս հատուցումը պետք է տրամադրվի հենց ապօրինի դատապարտման դիմաց՝ անկախ դրա հետևանքով անձի կրած գույքային վնասի (որը նույնպես մտնում է ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորումների շրջանակի մեջ) հատուցումից:

Վնասի հատուցման իրավունքը, հանդիսանա-

լով խախտված իրավունքի պաշտպանության միջոց, գտնվում է համակարգային կապի մեջ ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածով նախատեսված՝ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ պաշտպանության միջոցներ ունենալու իրավունքի հետ, հետևաբար՝ խնդրո առարկա սուբյեկտիվ իրավունքի բովանդակության բացահայտման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի հիշատակված կապի վերհանումը:

Անհրաժեշտ է բացահայտել՝ արդյոք վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքը ծագում է միայն այն դեպքում, երբ մեկ այլ հիմնական իրավունքի խախտման և դրա հետևանքով զրկանքներ կրելու փաստն ապացուցված է, թե սահմանադրաիրավական տեսանկյունից վնասի հատուցման իրավունքը հանդիսանում է սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության արդյունավետ միջոց ունենալու հնարավորության մասնավոր դրսևորում՝ ուրեմն այն ինքնուրույն հիմնական իրավունք է: Այդ իսկ պատճառով՝ գտնում ենք, որ վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքի էության վերհանման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի նաև այդ սուբյեկտիվ իրավունքի հիմնարար կամ երկրորդային (ածանցյալ) բնույթ ունենալու հարցի պարզաբանումը:

Ածանցյալ պետք է համարվեն այն իրավունքները, որոնց խախտումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ վաղօրոք տեղի է ունեցել մեկ այլ իրավունքի խախտում, այսինքն՝ առաջինի խախտումը արձանագրելու նախապայմաններից է երկրորդի խախտման փաստի արձանագրումը:

Հիմնարար բնույթ ունեցող սուբյեկտիվ իրավունքը կարող է դիտարկվել խախտված՝ անկախ մեկ այլ սուբյեկտիվ իրավունքի խախտումն արդեն իսկ արձանագրված լինելու հանգամանքից:

Առաջին մոտեցումից բխում է, որ վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքը կարող է ծագել միայն այն պայմանով, որ խախտված լինի հիմնական մեկ այլ իրավունք: Սկզբում պետք է արձանագրվի որևէ իրավունքի խախտում, ինչից հետո էլ պետք է ծագի այդպիսի խախտման պատճառով առաջացած զրկանքների և կորուստների դիմաց փոխհատուցում պահանջելու հնարավորությունը: Չկա որևէ հիմնական իրավունքի խախտում, ուրեմն վնասի հատուցման իրավունք անձը չունի, հետևաբար՝ այդ իրավունքն որևէ կերպ խախտվել չի կարող:

Այս մոտեցումն իր արտահայտությունն է գտել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.2-րդ հոդվածում, որը կարգավորում է հանրային իշխանության գործունեության ընթացքում անձանց պատճառ-

ված ոչ նյութական վնասի հատուցման հետ կապված հարցերը:

Հիշատակված հոդվածի 9-րդ մասի համաձայն՝ ոչ նյութական վնասի հատուցման պահանջը դատարան կարող է ներկայացվել ինչպես սույն օրենսգրքի 162.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված իրավունքի խախտումը հաստատելու պահանջի հետ, խախտման մասին անձին հայտնի դառնալու պահից, այնպես էլ այդ իրավունքի խախտումը հաստատող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո կամ ոչ արդարացնող հիմքով քրեական գործի հարուցումը մերժելու, կամ քրեական հետապնդում չիրականացնելու, կամ քրեական գործով վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին քննիչի կամ դատախազի կայացրած՝ չվերացված կամ չբողոքարկված որոշման մասին այդ անձին հայտնի դառնալու պահից մեկ տարվա ընթացքում:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ ներկայացված նորմը սահմանում է ոչ նյութական վնասի հատուցման պահանջով դատարան հայց ներկայացնելու ժամկետները, սակայն այն պատասխանում է շատ ավելի լայն շրջանակի հարցերի:

Նշենք, որ դատարան դիմելու ժամկետը օրենսդրի կողմից նախատեսված այն ժամանակահատվածն է, որի սահմաններում խախտված նյութական իրավունքը կարող է վերականգնվել հարկադրաբար: Հետևաբար՝ նշված ժամկետի հոսքի համար մեկնարկային կետ է հանդիսանում հենց նյութական իրավունքի խախտման պահը, որից հետո էլ միայն իրավագոր անձը ձեռք է բերում իր իրավունքների հարկադիր պաշտպանություն ստանալու (առարկայական) իրավունքը: Հայցային վաղեմության ժամկետը չի կարող ծագել ավելի շուտ, քան տեղի կունենա այն իրավունքի խախտումը, որի հարկադիր պաշտպանության համար անձը դիմել է դատարան: Չկա խախտում, ուրեմն չկա իրավախախտի նկատմամբ նյութական պահանջի իրավունք, հետևաբար՝ չկա այդ պահանջի հարկադիր իրականացման խնդրանքով դատարանին դիմելու ժամկետի հայցային վաղեմության, հոսքի մեկնարկ:

Ոչ նյութական վնասի հատուցման պահանջով հայցային վաղեմության ժամկետի մեկնակետը հիմնական իրավունքի խախտման փաստը ճանաչող իրավական ակտի ուժի մեջ մտնելու հետ կապելով՝ օրենսդիրը ամրագրել է այն մոտեցումը, որ վնասի հատուցման իրավունքը ունի երկրորդային բնույթ և դրա ծագումը պայմանավորված է միայն այլ հիմնական իրավունքի խախտման փաստով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.2-րդ

հոդվածի 9-րդ մասի կարգավորումներից հետևում է, որ անձը պատճառված վնասի դիմաց դատական կարգով հատուցում պահանջելու իրավունք է ձեռք բերում հետևյալ նախապայմանների առկայության պարագայում.

ա) Իր իրավունքի խախտումը հաստատող անհատական իրավական ակտը մտել է օրինական ուժի մեջ և դարձել անբողոքարկելի: Նշված ակտով էլ հենց հաստատվում է հանրային իշխանության մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց գործողությունների, կամ դրսևորած անգործության ոչ իրավաչափ լինելը և անձի իրավունքի խախտման փաստը:

բ) Վնասի հատուցման պահանջի հետ միասին ներկայացվում է նաև իրավունքի խախտումը ճանաչելու պահանջ՝ ենթադրյալ խախտման մասին իմանալու պահից մեկ տարվա ընթացքում:

Եթե անձը դատարան դիմի միայն ոչ նյութական վնասի հատուցման պահանջով, դատարանը պարտավոր կլինի կայացնել հայցադիմումը վարույթ ընդունել մերժելու մասին որոշում՝ գործը դատարանում քննության ենթակա չլինելու հիմքով. այս հանգամանքը պայմանավորված է նրանով, որ վնասի հատուցման պահանջ ներկայացնելու նախապայմաններից է միաժամանակ նաև իրավունքի խախտման փաստը ճանաչելու մասին պահանջի ներկայացումը:

Սա նշանակում է, որ վնասի հատուցման պահանջի շրջանակներում դատարանը չի կարող քննարկել պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործողությունների իրավաչափության հարցը՝ չնայած նրան, որ իրավախախտման առկայությունն ավանդաբար հանդիսանում է վնասի հատուցման պահանջի բավարարման չորս նախապայմաններից մեկը:

Այսպիսով՝ վնասի հատուցման իրավունքը կարող է գործել (իրացվել) միայն այն դեպքում, երբ նախօրոք առկա է հանրային իշխանության սուբյեկտի կողմից անձի իրավունքը խախտելը հաստատող օրինական ուժ ունեցող իրավական ակտ կամ այդ հարցը որպես հիմնական պահանջ պետք է լուծվի դրանից ածանցյալ՝ վնասի հատուցման պահանջի հետ գուցահեռ:

Երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ վնասի հատուցման իրավունքն ինքնին ունի հիմնարար բնույթ, և այդ իրավունքին հակադրվում է պետության պոզիտիվ պարտականությունը, ներպետական մակարդակում խախտված իրավունքների վերականգնման համար անձանց տրամադրել արդյունավետ միջոցներ, ինչը, տվյալ դեպքում, արտահայտվում է պատճառված վնասի դիմաց հատու-

ցում ստանալու հնարավորության երաշխավորմամբ⁸։ Վնասի հատուցման իրավունքը վերաբերում է պետության կողմից ներպետական մակարդակում այնպիսի իրավական գործընթացի երաշխավորմանը, որի արդյունքում անձը հնարավորություն կունենա արդյունավետորեն վերականգնել իր խախտված իրավունքները։ Այլ կերպ՝ վնասի հատուցման իրավունքն անձի սեփական իրավունքները և ազատությունները արդյունավետ կերպով վերականգնելու հնարավորության մասնավոր դրսևորում է։ Այս իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը հանգում է կրած զրկանքների և կորուստների հետևանքով պատճառված վնասի դիմաց փոխհատուցման տրամադրման եղանակով/տեսքով իրավունքի պաշտպանության անհրաժեշտ և արդյունավետ միջոցից օգտվելու ինստիտուցիոնալ պայմանների ապահովմանը, ինչը կարող է անձի համար օբյեկտիվորեն երաշխավորել ցանկալի արդյունքի ստացում։ Այս դեպքում հիմնական այլ իրավունքների խախտման հանգամանքը չի համարվում վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքի խախտման փաստը արձանագրելու համար պարտադիր նախապայման։

Այս մոտեցման համաձայն՝ վնասի հատուցման իրավունքն ավելի լայն բովանդակություն ունի, քան գուտ խախտմամբ պատճառված վնասի դիմաց արտապայմանագրային պարտավորական իրավահարաբերություններից բխող փոխհատուցման պահանջի իրավունք ունենալը. այս իրավունքին հակադրվում է պետության պոզիտիվ պարտականությունը թե՛ օրենսդրորեն, թե՛ փաստացի անձի համար ապահովում է այնպիսի գործիքակազմ, որի կիրառմամբ վերջինս կկարողանա, իրեն պատճառված վնասի փոխհատուցման եղանակով, հասնել իր խախտված իրավունքների վերականգնմանը։ Եթե անգամ օրենսդրորեն ամրագրվի վնասի հատուցման իրավունքը, սակայն, անձը, ոչ իր մեղքով, փաստացի չկարողանա հանրային իշխանության մարմիններից ստանալ իրեն պատճառված վնասի հատուցումը, ապա այս դեպքում նույնպես վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքը կհամարվի խախտված։

Այսպիսով, քննարկման առարկա հանդիսացող իրավունքի վերաբերյալ առկա են երկու հետևյալ մոտեցումները.

Առաջին, եթե վնասի հատուցման իրավունքը դիտարկենք փոխհատուցում պահանջելու՝ պետական հարկադրանքով պաշտպանված հնարավորություն, ապա այն ծագում է միայն մեկ այլ հիմնական իրավունքի խախտման դեպքում։ Իր հեր-

թին, վնասի հատուցման իրավունքի խախտում արձանագրելու համար անհրաժեշտ կլինի ի սկզբանե հիմնավորել մեկ այլ սուբյեկտիվ իրավունքի խախտման փաստ, որի ուժով էլ անձը պետք է ձեռք բերի նյութաիրավական պահանջի հնարավորություն։

Երկրորդ, եթե վնասի հատուցման իրավունքը դիտարկենք, որպես սահմանադրի կողմից պետության վրա դրված պոզիտիվ պարտականություն՝ անձանց համար ներպետական մակարդակում ապահովելով պաշտպանության այնպիսի միջոցից օգտվելու հնարավորություն, որը փաստացի կարող է երաշխավորել սուբյեկտիվ իրավունքների և օրինական շահերի խախտման պատճառով կրած զրկանքների և կորուստների դիմաց փոխհատուցում ստանալը, ապա այդ դեպքում վնասի հատուցման իրավունքը կհանդիսանա ինքնուրույն հիմնական իրավունք, որի խախտումը կարող է արձանագրվել առանց մեկ այլ հիմնական իրավունքի կամ օրինական շահի խախտման փաստը հաստատելու անհրաժեշտության։

Հիմք ընդունելով ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորումը, ըստ որի՝ հիմնական իրավունքները մեկնաբանելիս հաշվի են առնվում նաև ՀՀ վավերացրած միջազգագային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան՝ վնասի հատուցման իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտման առումով կարևոր նշանակություն ունի նաև հարցի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԵԴ) պրակտիկայի վերհանումը։

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, ում, սույն Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները խախտվում են, ունի պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք, նույնիսկ, եթե խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք։

Կոնվենցիայի նախապատրաստական աշխատանքներից (travaux préparatoires) հետևում է, որ 13-րդ հոդվածի ներդրման նպատակն անձանց այնպիսի իրավական միջոցների (գործիքների) տրամադրումն է եղել, որոնց կիրարկմամբ հնարավոր է վերականգնել վերջիններիս խախտված իրավունքները ներպետական մակարդակում՝ մինչև Կոնվենցիայով սահմանված վերահսկող ատյանների դիմելը։

Այսպիսով՝ հիշատակված կոնվենցիոն նորմը

պահանջում է ներպետական մակարդակում անձանց համար ստեղծել իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներ, որոնք ի գործու են երաշխավորել կոնվենցիոն իրավունքների կյանքի կոչումը և դրանց վերականգնումը:

Պայմանավորվող կողմերի՝ Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով սահմանված պոզիտիվ պարտականության շրջանակները կախված են ենթադրաբար խախտված իրավունքի բնույթից, իսկ հիշատակված հոդվածից բխող պարտավարությունները ապահովելու եղանակների ընտրության հարցում պետություններն օժտված են որոշակի ինքնավարությամբ: Ամեն դեպքում, քննարկվող նորմով պահանջվող պաշտպանության միջոցները պետք է լինեն արդյունավետ ինչպես օրենսդրական մակարդակում, այնպես էլ՝ փաստացի¹⁰:

Ինչպես վերև արդեն հիմնավորվել է հանրային իշխանության սուբյեկտների կողմից անձանց իրավունքների և ազատությունների (այդ թվում՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված հիմնական իրավունքների) խախտման հետևանքով կրած գրկանքների և կորուստների վերաբերյալ՝ պատճառված վնասի դիմաց հատուցում ստանալը հանդիսանում է խախտված իրավունքների պաշտպանության (վերականգնման) միջոցներից մեկը, հետևաբար՝ այն ընդգրկվում է Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի կարգավորումների շրջանակի մեջ: Սա իր հերթին նշանակում է, որ ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածը մեկնաբանելիս պետք է հաշվի առնել նաև Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ի ձևավորած պրակտիկան:

Սիվերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորություն գործով 1983 թվականի մարտի 23-ին կայացված վճռով ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է, որ ներպետական մակարդակում իրավունքի պաշտպանության միջոց ունենալն ենթադրում է ինչպես պատկան մարմնի կողմից անձի ներկայացրած պահանջի որոշումը (determination of a claim), այնպես էլ այդ պահանջի իրավաչափ լինելու դեպքում խախտված իրավունքի վերականգնման տրամադրումը¹¹:

Քինանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով 2001 թվականի ապրիլի 03-ին կայացված վճռով Եվրոպական դատարանը նշել է հետևյալը.

«... հարց է ծագում՝ արդյո՞ք 13-րդ հոդվածը այս համատեքստում պահանջում է, որ փոխհատուցումը լինի հասանելի: ... դատարանը գտնում է, որ Կոնվենցիայի հիմնարար դրույթներ դիտարկող 2-րդ և 3-րդ հոդվածների խախտման դեպքում դրանից բխող ոչ նյութական վնասի դիմաց հատուցման տրամադրումը պետք է լինի հասանելի՝ որպես

իրավունքի պաշտպանության հնարավոր միջոցների շրջանակի մի մաս:

Դատարանն այս գործով եզրակացնում է, որ բողոքաբերը պետք է իրեն, իսկ մինչև իր որդու մահը նաև վերջինիս, պատճառված ոչ նյութական վնասի դիմաց փոխհատուցման պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն ունենա:»¹²:

Պողոսյանը և Բաղդասարյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2012 թվականի հուլիսի 12-ի վճռով Եվրոպական դատարանը նույնպես անդրադարձել է հանրային իշխանության գործունեության ընթացքում պատճառված վնասի հատուցման հիմնահարցերին:

ՄԻԵԴ-ը նշված գործով արձանագրել է հետևյալը.

«... 43. Դատարանը կրկնում է, որ Կոնվենցիայի մեկ այլ դրույթի փաստացի խախտման առկայությունը չի կարող հանդիսանալ որպես 13-րդ հոդվածի կիրառման նախապայման: 13-րդ հոդվածը երաշխավորում է ներպետական մակարդակում իրավունքի պաշտպանության այնպիսի միջոցի հասանելիությունը, որն ունակ է կենսագործելու Կոնվենցիայի իրավունքների և ազատությունների բովանդակությունը՝ անկախ ազգային իրավական համակարգում դրանց ամրագրման ձևից: Հետևաբար՝ 13-րդ հոդվածի կիրառման համար անձին բավարար է ունենալ Կոնվենցիայի իմաստով վիճելի պահանջ:

44. Դատարանը նշում է, որ ոստիկանների կողմից դիմումատուին ցուցաբերած վատ վերաբերմունքի փաստը միանշանակ հաստատվել է ազգային դատարանների, այն է՝ Լոռու մարզի առաջին ատյանի դատարանի 2005թ. հունիսի 15-ի դատավճռով, որով դատապարտվել են գործով անցնող երկու ոստիկանները:

45. ...դիմումատուն առանձին դատավարական կարգով ներկայացրել է փոխհատուցման քաղաքացիական հայց, այդ թվում՝ նաև վատ վերաբերմունքի համար...:

Այնուամենայնիվ, ոչ նյութական վնասի հատուցում դիմումատուին չի տրվել, քանի որ փոխհատուցման այդ տեսակը նախատեսված չի եղել ազգային օրենսդրությամբ:

46. Հետևաբար՝ հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք այս համատեքստում 13-րդ հոդվածը պահանջում է, որպեսզի տրամադրվի նման փոխհատուցում: Դատարանն, իր հերթին, որոշ գործերով արդարացի փոխհատուցում է շնորհում՝ ճանաչելով ցավը, սթրեսը, անհանգստությունը և հիասթափությունը որպես ոչ նյութական վնասի փոխհատուցման տրամադրման հիմք: Դատարանը նախկինում

վճռել է, որ Կոնվենցիայի ամենահիմնարար դրույթների՝ 2-րդ և 3-րդ հոդվածների խախտման հետևանքով առաջ եկող ոչ նյութական վնասի փոխհատուցումը սկզբունքորեն պետք է հասանելի լինի հնարավոր պաշտպանության միջոցների շարքում:

47. Տվյալ գործով Դատարանը գալիս է այն եզրակացության, որ դիմումատուն պետք է հնարավորություն ունենար դիմելու վատ վերաբերմունքի հետևանքով կրած ոչ նյութական վնասի փոխհատուցմանը: Եվ, քանի որ Հայաստանի օրենսդրությունը նման փոխհատուցում չի տրամադրում, ուստի դիմումատուն զրկված է եղել արդյունավետ պաշտպանության միջոցից:

48. Հետևաբար՝ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի խախտում:¹³

Այս վճռից կարելի է հստակ եզրակացնել, որ ներպետական մակարդակում հանրային իշխանության կողմից պատճառված վնասի հատուցման հնարավորություն ունենալը դիտվում է, որպես իրավունքի պաշտպանության միջոց ունենալու, այլ ոչ ընդամենն իրավախախտի նկատմամբ ձևավորված նյութաիրավական պահանջի իրավունք:

Իրավունքի պաշտպանության միջոց ունենալը հանգում է խախտված իրավունքների վերականգնմանը հասնելու փաստացի հնարավորության ապահովմանը: Ներպետական մակարդակում այդ հնարավորությունը պետք է տրամադրվի վիճելի ցանկացած պահանջի դեպքում՝ անկախ իրավունքի խախտման փաստը հաստատված լինելու հանգամանքից:

Կոնվենցիայի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե ՄԻԵԴ-ը գտնում է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի կամ դրան կից արձանագրությունների խախտում, իսկ համապատասխան Բարձր պայմանավորվող կողմի ներպետական իրավունքն ընձեռում է միայն մասնակի հատուցման հնարավորություն, ապա ՄԻԵԴ-ը որոշում է, անհրաժեշտության դեպքում, տուժած կողմին արդարացի փոխհատուցում տրամադրել:

Այս նորմը ևս մեկ անգամ գալիս է փաստելու, որ հանրային իշխանության կողմից կոնվենցիոն իրավունքների խախտման դեպքում դրանց պաշտպանության միջոցներից մեկն է հանդիսանում այդպիսի խախտմամբ պատճառված վնասի հատուցումը, հետևաբար՝ անձինք այդպիսի դեպքերում պետք է օժտված լինեն փոխհատուցում ստանալու հնարավորությունից:

Հիշատակված նորմից հետևում է, որ ՄԻԵԴ-ն ինքը կարող է փոխհատուցում տրամադրել տու-

ժած կողմին միայն այն դեպքում, երբ պետությունը ձախողել է ազգային մակարդակում նրան տրամադրել պաշտպանության անհրաժեշտ այնպիսի միջոցներ, որոնք բավարար կլինեին արդյունավետ կերպով խախտված իրավունքը վերականգնելու համար:

Կոնվենցիան և դրա հիմքի վրա ստեղծված դատարանը, իրենց իրավապաշտպան առաքելությունն իրականացնելիս, առաջնորդվում են դատարանի սուբսիդիարության սկզբունքով: Սա նշանակում է, որ հիմնական, որոշիչ օղակը, որից առաջին հերթին կախված է մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, հանդիսանում է ազգային դատարանը, որը օժտված է անմիջականորեն պետության ներսում ծագած և ազգային իրավունքի համակարգի պայմաններին և ավանդույթներին համապատասխան ձևավորված ներպետական իրավունքի նորմերով կարգավորվող խնդիրները քննելու և լուծելու առավել մեծ իրավասությամբ: Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածը ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ Եվրոպական դատարանը պահպանում է ազգային մակարդակում իրավունքի պաշտպանության արդյունավետ միջոցների առկայության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու իրավունքը: Եվրոպական դատարանի միջամտությունն անհրաժեշտ և հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ իրավունքի պաշտպանության արդյունավետ միջոցների համակարգը բացակայում է կամ փաստացի չի իրացվում¹⁴:

Վերը նշվածից արդեն պարզ է դառնում Կոնվենցիայի 13-րդ և 41-րդ հոդվածների միջև առկա համակարգային կապը. 13-րդ հոդվածը պարտավորեցնում է պետությանն ազգային մակարդակում ապահովել անձանց խախտված իրավունքների արդյունավետ վերականգնումը (մասնավորապես հանրային իշխանության կողմից պատճառված վնասի հատուցումը), իսկ 41-րդ հոդվածը նախատեսում է դրա տրամաբանական շարունակությունը հանդիսացող կարգավորումը, ըստ որի՝ եթե պետությունը ձախողում է 13-րդ հոդվածով նախատեսված իր պոզիտիվ պարտականության կատարումը, ապա Կոնվենցիայով նախատեսված մարմինները սեփական գործողություններով են վերականգնում տուժած կողմի իրավունքները:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ ՀՀ Սահմանադրության մեջ հանրային իշխանության կրողների գործողությունների կամ թույլ տված անգործության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման իրավունքի սահմանումը բխում է նաև ազգային մակարդակում վերջիններիս կողմից անձանց խախտված կոնվենցիոն իրավունքներն արդ-

յունավետ կերպով վերականգնելու Հայաստանի Հանրապետության կոնվենցիայով ստանձնած պոզիտիվ պարտականությունից:

Հաշվի առնելով ՄԻԵԴ պրակտիկան՝ գտնում ենք, որ մայր օրենքի 62-րդ հոդվածով ամրագրված վնասի հատուցման իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունն առավել ընդգրկուն կերպով բացահայտում է քննարկվող հարցի վերաբերյալ վերը հիշատակված երկրորդ մոտեցումը: Վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքի բովանդակությունը ավելի լայն է և իր մեջ կլանում է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ քննարկվող իրավունքը հանգում է իրավախախտի նկատմամբ փոխհատուցում վճարելու վերաբերյալ նյութաիրավական պահանջ ունենալուն:

Ամփոփելով ասվածը՝ արձանագրենք, որ վնասի հատուցման իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը հանգում է նրան, որ ի հակադրումն այս իրավունքի՝ պետության վրա դրվում է պոզիտիվ պարտականություն՝ ստեղծել ներպետական մակարդակում նյութաիրավական և վարույթային բնույթի այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց կիրառումը ողջամտորեն կարող է և պետք է անձանց համար ապահովի պատճառված վնասի դիմաց հատուցման ստացումը: ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածով նախատեսված վնասի հատուցման իրավունքը վերաբերում է անձի համար իրավունքի պաշտպանության համապատասխան միջոցի հասանելիությանը:

¹ Н.С. Малсин Возмещение вреда, причиненного личности. М. 1965, С. 5.

² Գրիգոր Բեքմեզյան «Արտապայմանագրային հարաբերություններ», Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2009, էջ 14:

³ Walter van Gerven, Jeremy Lever, Pierre Larouche, "Tort law", Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2000., p. 20.

⁴ 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրություն (<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150151>)

⁵ Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого/ Гражданское право: Том 1 Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное.-- "ПБЮМ Л.В Рожников", Москва 2000 г, С. 295.

⁶ ՀՀ բաղադրական օրենսգիրք (ընդունված 1998 թվականի մայիսի 5-ին) (<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150151>)

⁷ Agbor AA "Pursuing the Right to an Effective Remedy for Human Rights Violation in Cameroon: The Need for Legislative Reform" PER / PELJ 2017(20) - DOI <http://dx.doi.org/10.17159/1727-3781/2017/v20i0a1764>, p. 10.

⁸ Jacobs, White, and Ovey, 2010. The European Convention on Human Rights. 5th edition. New York: Oxford University Press, p. 131-132.

⁹ Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn and Leo Zwaak (eds.), Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. 4th edition. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, p.999.

¹⁰ Jacobs, White, and Ovey, 2010. The European Convention on Human Rights. 5th edition. New York: Oxford University Press, p. 135.

¹¹ Silver and others v United Kingdom, ECHR, 25 March 1983, para 113, Series A No 61.

¹² Keenan v United Kingdom, no. 27229/95 para 130-131, ECHR 2001-III.

¹³ Պողոսյանը և Բաղդասարյանն ընդդեմ Հայաստանի, no. 22999/06, para 43-48, ECHR 2012.

¹⁴ Под общ. Ред. д. ю. н., проф. В.А. Туманова и д. ю. н., проф. Л.М. Этина. /Комментарии к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения -- Издательство НОРМА, Москва, 2002 год, С. 205.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Н.С. Малсин Возмещение вреда, причиненного личности. М. 1965.
2. Գրիգոր Բեքմեզյան «Արտապայմանագրային հարաբերություններ»; Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն; 2009 թվական:
3. Walter van Gerven, Jeremy Lever, Pierre Larouche .Tort law, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing 2000., p.20.
4. 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրություն (<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150151>).
5. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого/ Гражданское право: Том 1 Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное. -- "ПБЮМ Л.В Рожников", Москва 2000 г, ст. 295.

6. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (ընդունված 1998 թվականի մայիսի 5-ին)
(<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150151>)
7. Agbor AA “Pursuing the Right to an Effective Remedy for Human Rights Violation in Cameroon: The Need for Legislative Reform” PER / PELJ 2017(20) - DOI <http://dx.doi.org/10.17159/1727-3781/2017/v20i0a1764>, page 10.
/Accessed 11.06.2018/.
8. Jacobs, White, and Ovey, 2010. The European Convention on Human Rights. 5th edition. New York: Oxford University Press.
9. Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn and Leo Zwaak (eds.), Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. 4th edition. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, p.999.
10. Silver and others v United Kingdom, ECHR, 25 March 1983, para 113, Series A No 61.
11. Keenan v United Kingdom, no. 27229/95 para 130-131, ECHR 2001-III.
12. Պողոսյանը և Բաղդասարյանն ընդդեմ Հայաստանի, no. 22999/06, para 43-48, ECHR 2012.
13. Под общ. Ред. д. ю. н ., проф. В.А. Туманова и д. ю. н ., проф. Л.М. Этина . / Комментарии к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения -- Издательство НОРМА, Москва, 2002.

Арман Григорян

Аспирант кафедры юриспруденции
Европейского университета

РЕЗЮМЕ

Проблемы конституционно-правового содержания основного права на возмещение вреда

Эта статья посвящена конституционному праву на возмещение вреда. В статье была предпринята попытка выявить конституционно-правовое содержание данного основного права и представить правовую связь возникающую из него между публичной властью и лицами, учитывая также соответствующую практику Европейского Суда по правам человека.

Ключевые слова: право на средства защиты, право на возмещение вреда, материальный и нематериальный ущерб, первичные и второстепенные права.

Arman Grigoryan

PhD student of the chair of law
of the European University

SUMMARY

The issues of constitutional-legal content of the basic right to compensation

This article refers to the constitutional right to compensation for damages. An attempt was made to disclose the constitutional-legal content of this fundamental right and present the legal bond between public power and individuals arising from it, taking into consideration the practice of the European Court of Human Rights concerning the abovementioned issue.

Key words: right to remedy, right to compensation, pecuniar and non-pecuniar damages, primary secondary rights.

Բնագիրը ներկայացվել է 15.06.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ Թ.Շաքարյանը

ԱՆՆԱ ՄԿՏՉՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի
ասպիրանտ

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՆՔՆԱԿԱԶՄԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ**

Գիտական հոդվածում քննարկվում են քաղաքացիական հարաբերություններում իրավունքի ինքնապաշտպանության պայմանները: Անդրադարձ է կատարվել իրավունքի ինքնապաշտպանության քաղաքացիաիրավական բովանդակությանը, օրենսդրական դրույթների վերլուծությանը, ինքնապաշտպանության ինստիտուտի քաղաքացիաիրավական ընկալմանը:

Հիմնադրադր-քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանություն, ինքնապաշտպանության պայմաններ, ինքնապաշտպանության բովանդակություն:

Քաղաքացիական հարաբերություններում իրավունքի ինքնապաշտպանության ինստիտուտի կիրառելիության ապահովումը մեծապես պայմանավորում ենք օրենսդրական դրույթների ամբողջականությամբ և հասանելիությամբ: Ինքնապաշտպանության ինստիտուտի իրավական նախադրյալներն ունեն գիտագործնական կարևոր նշանակություն: Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ քաղաքացիական հարաբերություններում իրավունքի ինքնապաշտպանության ինստիտուտի ոչ հստակ և ոչ լիարժեք օրենսդրական ամրագրումը հանգեցնում է ինստիտուտի ոչ ամբողջական ընկալմանն ու կիրառմանը:

Օրինականության պահպանման և ինքնապաշտպանության օրինական սահմանների նշագծման համար հոդվածում քննարկման առարկա ենք դարձնելու քաղաքացիաիրավական ինքնապաշտպանության պայմանները և հատկանիշները՝ անդրադառնալով դրանց իրավաչափությանը և սահմանազանցման դեպքում առաջացող իրավական հետևանքներին:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի¹ (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 16-րդ հոդվածը ամրագրում է անձի ինքնապաշտպանության իրավունքը՝ միաժամանակ մատնանշելով նաև դրա համաչափության և խախտման համար անհրաժեշտ գործողությունների սահմաններից դուրս չգալու պահանջը:

Քաղաքացիական օրենսդրության բովանդակությունից բխում է, որ.

- քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում, որպես իրավաչափության պարտադիր պայման, խոսվում է նաև այն հանգամանքի մասին, որ ինքնապաշտպանության եղանակները

պետք է համաչափ լինեն իրավունքի խախտմանը և դուրս չգան խափանման համար անհրաժեշտ գործողությունների սահմաններից: Օրենսդրությունը, տալով ինքնապաշտպանության իրավաչափության պայմանը, նպատակ է հետապնդում ապահովել դրա օրինական կիրարկումը: Ինքնապաշտպանության իրավաչափությունը պայմանավորված պետք է լինի նախ և առաջ ինքնապաշտպանվողի իրավաչափ նպատակով: Այն պետք է միտված լինի ոչ թե իրավախախտի իրավունքները խախտելուն, այլ՝ սեփական իրավունքների պաշտպանության իրականացմանն ու օրինական շահերի ապահովմանը: Այսինքն, իրավունքի պաշտպանությունը ոչ թե իրավունքի չարաշահման դրսևորում պետք է լինի, այլ պետք է ուղղված լինի իրավահարաբերությունների բնականոն ընթացքի վերականգնմանը:

- Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի դրույթը մատնանշում է այն սահմանները, որոնք իրավական թույլատրելիության շրջանակներում են. ուղղակիորեն սահմանում է նաև անթույլատրելի և ուրվագծում անօրինական վարքագիծը: Չնայած այն հանգամանքին, որ քաղաքացիական օրենսդրությունը ամրագրում է քաղաքացիական իրավահարաբերություններում ինքնապաշտպանության համաչափության և անհրաժեշտ գործողությունների սահմանների նշաձողը, այն, միևնույն է, ամբողջական չէ: Հոդվածը բացի համաչափության և անհրաժեշտ գործողությունների սահմանների մասին հիշատակումից այլևս որևէ հստակեցում չի պարունակում:

Մայրցամաքային իրավունքի համակարգում, քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության շրջանակների տարալուծված լինելու հանգամանքը մեծապես պայմանավորում ենք

ինքնապաշտպանության իրականացման համար իրավական հիմնավորումների և ձևակերպումների անհրաժեշտության բացակայությամբ: Ներպետական դատական ատյանների սակավաթիվ անդրադարձերը հնարավորություն չեն տալիս վերլուծություն անելու իրավաչափության պայմանների վերաբերյալ, սակայն նույնաման իրավական համակարգեր ունեցող այլ երկրների դատական պրակտիկայի հետ անալոգիա անցկացնելը թույլ է տալիս կատարել որոշակի ընդհանրական դատողություններ²: Այսպիսով, իրավունքի ինքնապաշտպանության ինստիտուտի հստակեցման, կենսագործունեության ապահովման համար, կարծում ենք, որ Օրենսգրքում ոչ միայն իրավաչափությունն է պետք որպես պայման ամրագրել, այլ նաև՝ իրավաչափության տեսանելի պայմանները: Մասնավորապես, Օրենսգրքում իրավաչափության պայմաններ կարելի է համարել՝

1. Կոնկրետ խախտման առկայությունը կամ իրավասու անձի համար դրա բարձր հավանականությունը:

2. Այդ իրավախախտման վերացման համար անհրաժեշտ միջոցների կիրառումը, որոնք համահունչ կլինեն իրավախախտման բնույթին:

3. Քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանությունն իրավասու են իրականացնել քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտներից, միայն ֆիզիկական անձինք:

Ի տարբերություն վերը շարադրված հետևությունների, որոնք ուղղակիորեն բխում են քաղաքացիական օրենսդրության շարադրանքից, վերջին հետևությունն ունի լրացուցիչ հիմնավորումների կարիք:

Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածում օգտագործվող «անձ» եզրույթը որևէ նշում չի պարունակում միայն ֆիզիկական անձանց վերաբերելի լինելու հանգամանքի մասին: Սակայն, քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ «անձ» եզրույթը վերագրում ենք բացառապես ֆիզիկական անձանց: Այս հետևությանը հանգում ենք ինչպես տեսական, այնպես էլ՝ դատական պրակտիկայի համակողմանի վերլուծության արդյունքում:

Քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության իրականացումը և եղանակների ընտրությունը վերապահված է իրավասու անձին, և օրենսդրությունը, այս առումով, լրացուցիչ կարգավորումներ չի նախատեսում: Տեսական հիմնավորումները թույլ են տալիս հանգել որոշ եզրակացությունների: Մասնավորապես, տեսաբաններ Գրի-

բանովը, Ստրաունինգը, Դենիսովը, Սուխանովը, իրենց աշխատություններում³ անդրադառնալով ինքնապաշտպանության իրականացման եղանակների խնդրին, նշում են, որ քաղաքացիական ինքնապաշտպանության իրականացումը քաղաքացիական իրավունքի այլ ինստիտուտներից տարբերվում է նաև ֆիզիկական ներգործության փաստացի հնարավորությամբ: Որպես ինքնապաշտպանության եղանակներ վառ ապացույց են դիտարկվում անհրաժեշտ պաշտպանությունն ու ծայրահեղ անհրաժեշտությունը: Իրավաբանական անձի կողմից անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության իրականացման նախադրյալները սահմանված չեն, այսինքն՝ իրավաբանական անձի կողմից ձեռնարկված գործողությունները պետք է ունենան ոչ թե փաստացի, այլ՝ իրավական հենք՝ պայմանավորված դրանց իրավական բնույթով: Իսկ անհրաժեշտ պաշտպանության կարևոր հատկանիշներից է հանդիսանում փաստացի գործողությունների կատարումը, որոնք, շատ հաճախ, իրավական հետևանք չեն առաջացնում⁴:

Համակարծիք լինելով հեղինակների այս տեսակետին՝ ցանկանում ենք ավելացնել, որ ինքնապաշտպանությունը օպերատիվ ներգործության և պարտավորությունների կատարումն ապահովող միջոցներից տարբերվում է նաև իր առավել սահմանափակ սուբյեկտային կազմով: Հետևաբար, իրավաբանական անձանց կողմից իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված համանման գործողությունները կատարվում են ոչ թե ինքնապաշտպանության ինստիտուտի, այլ՝ օպերատիվ ներգործության միջոցների շրջանակներում:

Ինքնապաշտպանության ինստիտուտի յուրօրինակ դրսևորումներ առկա են նաև քաղաքացիական օրենսդրության բաղկացուցիչ մասը կազմող հարևանային իրավունքում: Թույլատրելի ազդեցության, վիճելի սահմանի, սահմանակից կառույցների ընդհանուր օգտագործման վերաբերյալ կարգավորումների, և դրանց խախտման դեպքում անձանց համարժեք գործողությունների բնույթին անդրադարձ կատարելու համար անհրաժեշտ են լրացուցիչ ուսումնասիրություններ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության տրամաբանությամբ է կազմված նաև ԱՊՀ երկրների համար նախատեսված մոդելային քաղաքացիական օրենսգիրքը⁵: Այն ևս ամրագրում է ինքնապաշտպանության քաղաքացիաիրավական հնարավորությունը և համանուն վերտառությամբ հոդվածում օգտագործվում է «անձ» եզրույթը: Ըստ էության, հոդվածի բովանդակությունը թույլ չի տալիս հան-

գելու նրան, որ խոսքը գնում է բացառապես ֆիզիկական անձանց մասին: Սակայն, իրավագետները, որոնք ուսումնասիրել են քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների այս շրջանակը, նշում են, որ ինքնապաշտպանության իրականացման եղանակների ընտրության շրջանակի անկանխատեսելիությունը հենց փաստում է ֆիզիկական անձի կողմից փաստացի գործողություններ ձեռնարկելու հանգամանքը⁶: Կիսելով այս տեսակետը՝ մենք կարծում ենք, որ իրավաբանական անձանց և քաղաքացիաիրավական այլ սուբյեկտների համար, այդ թվում, նաև ֆիզիկական անձանց, քաղաքացիական օրենսդրությունը նախատեսում է այլ իրավական հնարավորություններ իրավունքների խախտումների դեպքերի համար, օրինակ՝ օպերատիվ ներգործության միջոցները: Բացի այդ, ֆիզիկական անձի առանձնահատկություններով պայմանավորված, սահմանվում է նաև իրավաչափ ֆիզիկական ներգործությունը, այն է՝ ինքնապաշտպանությունն իր հնարավոր դրսևորման եղանակներով: Հարկ ենք համարում շեշտել նաև, որ հեղինակներն իրենց աշխատություններում ինքնապաշտպանության մասին խոսելիս օգտագործում են «քաղաքացի» բնորոշումը, ինչը ևս հիմք է տալիս, իրավագիտքին, կարծելու, որ խոսքը ֆիզիկական անձանց մասին է:

Հարկ է անդրադարձ կատարել նաև պետության և համայնքի կողմից ինքնապաշտպանության կիրառման հնարավորությանը: Գաղտնիք չէ, որ պետությունը քաղաքացիաիրավական հարաբերություններին մասնակցում է այլ սուբյեկտների հետ հավասար իրավունքների և պարտականությունների ծավալով՝ բացառությամբ կոնկրետ սահմանված դեպքերի:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ համայնքի և պետության բացառիկ իրավասությունների շրջանակներում նրանց կողմից ձեռնարկված գործողությունները զուգորդվում են՝ կողմերի համար իրավական հետևանքներ առաջացնելով, կրում են բացառապես իրավական ասպեկտ և չեն կարող զուգորդվել ֆիզիկական փաստացի գործողություններով, ապա ինքնապաշտպանության իրականացման հնարավորությունը կարծես նվազում է: Այսինքն, ինքնապաշտպանության կիրառման տեսական հնարավորությունը հակասության մեջ կլինի պետության (համայնքի) գործառնությունների հետ:

Իրավունքների ինքնապաշտպանությունը հանդիսանում է քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության համակարգի անբաժանելի մաս:

Իրավունքների ինքնապաշտպանությունը ըն-

դունված է դասել ոչ իրավական պաշտպանության ձևերի շարքին⁷: Այս տարանջատումը, թերևս, տրամաբանական կարելի է համարել այն տեսանկյունից, որ ինքնապաշտպանության ձեռնարկումը չի պայմանավորվում որևէ լիազորությամբ օժտված մարմնի համազոր գործողություններից և դրա կատարումը պայմանավորված է բացառապես սուբյեկտի կամահայտությամբ՝ իր սուբյեկտիվ իրավունքներն իրականացնելու նպատակով: Իրավունքի ինքնապաշտպանության կիրառումը որևէ կերպ չի երկրորդում կամ թուլատրելի համարվում խախտումն արձանագրելուց կամ իրավասու մարմնի կողմից կոնկրետ գործողությունների կատարումով: Այն բացառապես ինքնապաշտպանության ակտիվ սուբյեկտի (իրավախախտի) կամարտահայտմամբ պայմանավորված իրավական երևույթ է՝ միտված իրավահարաբերությունների բնականոն ընթացքի, ցանկալի վերջնարդյունքին հասնելու ապահովմանը: Ինքնապաշտպանության փաստացի և իրավական հետևանքների միջև գոյություն ունեցող տարբերությունը և նպատակը ևս հանդիսանում են դրա ոչ իրավական պաշտպանության ձև:

Արարքն ինքնապաշտպանություն որակելու համար անհրաժեշտ է երեք պայմանների միաժամանակյա առկայություն.

1. Ինքնապաշտպանությունն իրականացվում է իրավագոր անձի կողմից: Այսինքն՝ նա հանդիսանում է խախտված իրավունքի կրողը և միայն նա է իրավասու դիմելու ինքնապաշտպանության:

2. Արարքի համաչափությունը խախտված իրավունքի բնույթի հետ կարևորագույն նախապայման է, քանի որ ինքնապաշտպանության բողի ներքո ձեռնարկված ոչ բոլոր գործողություններն են համարվում իրավաչափ: Օրինակ՝ սեփականատիրոջ կողմից իր բազմամյա տնկիների պահպանության համար հրազենի կիրառումը համաչափ համարվել չի կարող¹⁰:

3. Ինքնապաշտպանության սահմանազանցումն անհրաժեշտ երրորդ բաղադրիչն է: Այն ապահովում է ինքնապաշտպանության ինքնանպատակ չլինելու հանգամանքը: Խախտված իրավունքի կրողը պիտի նպատակ ունենա վերականգնելու խախտված իրավունքն ու իրավահարաբերությունների բնականոն ընթացքը. այն չպետք է լինի իրավահարաբերության մյուս մասնակցին վնաս պատճառելու նպատակադրումով¹¹:

Այս երեք նախապայմաններից որևէ մեկի բացակայությունը վերացնում է արարքը իրավունքի ինքնապաշտպանության տիրույթում դիտարկելու փաստը և իրավահարաբերության մյուս սուբյեկտի

մոտ առաջացնում փոխհատուցում պահանջելու և քաղաքացիական իրավունքով նախատեսված այլ միջոցներից օգտվելու հնարավորությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարածված է այն կարծիքը, որ քաղաքացիական իրավունքների և օրինական շահերի ինքնապաշտպանությունը՝ լայն իմաստով, կարող են դիտարկել անձի ցանկացած գործողությունները, որոնք ուղղված են նրա իրավունքների պաշտպանությանը: Է. Լ. Ստրաունինգի կարծիքով՝ ինքնապաշտպանության՝ լայն իմաստով, դրսևորում կարող է համարվել քաղաքացիական հարաբերությունների դրսևորած գործողությունների մեծամասնությունը¹²: Օրինակ՝ չափահաս գործունակ անձի կողմից առողջական խնդիրների պատճառով օրինական շահերի և իրավունքների իրականացման նպատակով նրա նկատմամբ սահմանվելիք հոգաբարձությունը կարող է դիտարկվել ինքնապաշտպանության շրջանակներում լայն իմաստով կիրառելիության դեպքում: Տեսաբանն ինքնապաշտպանություն է դիտարկում նաև հայցի ներկայացումը, վարչարարության մարմիններին դիմելը, պայմանագրի կետերի փոփոխությունը, նաև ինքնուրույն իրականացված գործողությունները, որոնց նպատակը սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունն է:

Եթե առաջնորդվենք վերը նշված հեղինակի հիմնավորումներով ու մոտեցումներով, ապա կբախվենք մի իրավիճակի, երբ քաղաքացիական իրավունքներից հարաբերությունները, եթե ոչ ամբողջական ծավալով, ապա այդ իրավահարաբերությունների մեծ մասը կդիտվի որպես ինքնապաշտպանություն՝ հետևյալ հանգամանքներով պայմանավորված: Քաղաքացիական իրավունքների հարաբերությունների գերակշիռ մասը ծագում է կամքի ձևավորման և կամարտահայտման հիման վրա: Ինքնապաշտպանության կիրառումը ևս պայմանավորված է կամքի դրսևորմամբ: Քաղաքացիական իրավունքների հարաբերություններն իրականացվում են իրավունքի սուբյեկտների կողմից, ինչն էլ բնորոշ է քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանությանը: Սակայն, վերը թվարկված ընդհանրությունները, մեր կարծիքով, ոչ թե ամրապնդում են այն տեսակետը, որ ինքնապաշտպանությունը զբաղեցնում է քաղաքացիական իրավունքների հարաբերությունների սպեկտրը, այլ միայն ամրապնդում են ինքնապաշտպանությունը քաղաքացիական իրավունքի լիարժեք ինստիտուտ լինելու հանգամանքը: Ինքնապաշտպանության տարանջատման, սահմանազատման և հստակեցման համար, կարծում ենք, այլ չափորոշիչներով առաջնորդվելու անհրաժեշտություն

կա:

Մասնավորապես՝ ինքնապաշտպանության բացառիկ հատկանիշ ենք դիտարկում այն հանգամանքները, որ.

ա) դրա կիրառելիության համար անհրաժեշտ չէ խախտված իրավունքի ճանաչումը,

բ) ինքնապաշտպանվողի կողմից ձեռնարկվող գործողությունների համար անհրաժեշտ չէ որևէ իրավասու մարմնի ներգրավումը:

Օրենսգրքում ինքնապաշտպանության մատնանշումը և դրա սահմանների նախանշումը, մեր կարծիքով, բավարար չէ: Ի տարբերություն մեր ներպետական օրենսդրության ոչ միանշանակ ամրագրումներին և ոչ բավարար անդրադարձերին, իրավական դոկտրինում ինքնապաշտպանության ինստիտուտի վերաբերյալ դատողություններ առկա են, սակայն միատեսակ մոտեցման բացակայությունն էլ հանգեցնում է իրարամերժ հատկանիշների և բնորոշումների ի հայտ գալուն: Ինքնապաշտպանության նույնականացման համար գիտնականները շատ տարբեր ցուցիչներ են առանձնացրել: Տեսաբաններ Գրիբանովի, Ուսենկոյի, Ռյասենցովի տարանջատած ցուցիչները նույնա-նում են¹³: Նրանց առանձնացրած չորս հիմնական մոտեցումներից առաջինը իրավահարաբերությունների տարանջատումն է, որի խախտումները վերացնելու կամ կանխելու ուղղությամբ ձեռնարկված գործողությունները կարող են համարվել որպես ինքնապաշտպանություն: Ըստ այդմ, իրավահարաբերության սուբյեկտի կողմից ձեռնարկված գործողությունները, իր խախտված իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելուն ուղղված գործողությունները կարող են դիտարկվել որպես ինքնապաշտպանություն միայն ոչ պայմանագրային հարաբերությունների դեպքում (դելիկտային պարտավորությունների շրջանակներում¹⁴): Այսպիսով, Գրիբանովն իրավունքների ինքնապաշտպանությունը դիտարկում է իրավասու անձի կողմից օրենքով չարգելված գործողությունների տեսանկյունից: Ավելին, նա մատնանշում է, որ ինքնապաշտպանությունը հիմնված է իրավասու անձի փաստացի գործողությունների վրա՝ անձնական և գույքային իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության համար:

Ռյասենցովը, կիսելով վերոշարադրյալ տեսակետը, քննարկման առարկա է դարձրել շատ հաճախ անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում կատարված գործողությունների նույնացումը ինքնապաշտպանության ընթացքում ձեռնարկված փաստացի գործողությունների հետ: Սակայն նման նույնացման

հետ մենք համաձայնել չենք կարող: Անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում ձեռնարկված որոշ գործողություններ կարող են դիտարկվել որպես ինքնապաշտպանության դրսևորում՝ որոշ վերապահումներով միայն: Ինքնապաշտպանության դիտանկյունից համադրելի են միայն այն գործողությունները, որոնք ուղղված են սեփական իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությանը:

Գոյություն ունեն մեծ թվով հատկանիշներ, որոնք հնարավորություն չեն ընձեռում նույնացնել անհրաժեշտ պաշտպանությունը և ծայրահեղ անհրաժեշտությունն ինքնապաշտպանության ինստիտուտի հետ: Ավելին, այդ ինստիտուտները կապակցված չեն անգամ իրավական հիերարխիայի շրջանակներում: Անհրաժեշտ պաշտպանությունը և ծայրահեղ անհրաժեշտությունը կարելի է համարել ինքնապաշտպանության եղանակներ:

Ստորև թվարկում ենք այն իրավական դրվագները, որոնք, մեր կարծիքով, թույլ են տալիս անհրաժեշտ պաշտպանությունը և ծայրահեղ անհրաժեշտությունը դիտել ինքնապաշտպանության տեսանկյունից՝ դրանց կիրառման նեղ ընկալումներով:

- Իրավունքների ինքնապաշտպանության ընթացքում ձեռնարկված գործողությունները ուղղված են սեփական իրավունքների և օրինական շահերի պահպանմանը: Անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության նպատակով ձեռնարկված գործողությունները կարող են ուղղված լինել ոչ միայն սեփական իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը, այլ նաև այլ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի, պետության և հասարակության շահերի պաշտպանությանը:

- Անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում ձեռնարկված գործողությունները քաղաքացիաիրավական ինքնապաշտպանությունից կարող են տարբերակվել նաև այն հանգամանքով, որ ուղղված են ոչ թե քաղաքացիական իրավունքների այլ, օրինակ՝ աշխատանքային, քաղաքական և այլ իրավունքի ճյուղերի կարգավորումներին¹⁵:

- Իրավունքի իրացմանն ուղղված անհրաժեշտ պաշտպանության, ծայրահեղ անհրաժեշտության և իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտների կիրառման հիմք է հանդիսանում անձի իրավունքների և օրինական շահերի դեմ ցանկացած ծավալի ոտնձգություն:

- Իրավաչափության բաղադրիչը ևս կարևոր և նույնական է քննարկվող ինստիտուտների դեպ-

քում: Չնայած պետք է նաև նշել, որ անհրաժեշտ պաշտպանության, ծայրահեղ անհրաժեշտության և իրավունքների ինքնապաշտպանության շրջանակներում սահմանազանցման և ձեռնարկված գործողությունների իրավաչափության պայմանները ծավալային առումով նույնական չեն:

Իրավագիտության մեջ տարածված երկրորդ տեսակետի համաձայն՝ ինքնապաշտպանությունը թույլատրելի է միայն արտապայմանագրային իրավահարաբերությունների դեպքում, իսկ մնացյալ հնարավոր բոլոր խախտումների դեպքում, որոնք կապված են պայմանագրային պարտավորությունների կատարման ընթացքի հետ, օրենսդրությունը նախատեսել է այլ ինստիտուտներ, որոնք գործառության տեսանկյունից միտված են ինքնապաշտպանության գործառույթների իրականացմանը¹⁶ (օրինակ՝ պահում, որը ինքնապաշտպանական ֆունկցիա կատարող պաշտպանության միջոց է, սակայն հստակ ամրագրված է Օրենսգրքում):

Հեղինակներ Բրազինսկին, Կլեյնը, Սելեզնյովը կարծում են, որ ինքնապաշտպանությունը հասանելի է կոնկրետ քաղաքացիական իրավունքների խախտումների դեպքում¹⁷: Ասվածի հիմնավորումներն էլ բերում են հոդվածի ձևակերպմանը, որը նույնական է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածին, մասնավորապես, ինքնապաշտպանության միջոցի ընտրության համաչափությունը:

Մենք չենք կարող ամբողջովին համաձայնվել շարադրված տեսակետի հետ, քանի որ այն առավել նեղ շրջանակներում է դիտարկում իրավունքների ինքնապաշտպանության հնարավորությունը: Կարծում ենք, որ իրավունքների ինքնապաշտպանության իրագործումն օրինաչափ է ցանկացած խախտման պարագայում: Ինքնապաշտպանության իրավաչափության համար բավարար է դրա համաչափ լինելու հանգամանքը և իրավահարաբերության ցանկացած փուլում սուբյեկտներից մեկի կողմից թույլ տրված խախտումը: Վիճելի հանգամանք է նաև իրավունքների խախտումը որպես բացարձակ վավերապայման դիտելը, այսինքն՝ իրավունքի սուբյեկտի մոտ իր իրավունքների, օրինական շահերի խախտման համոզմունքների¹⁸ ձևավորման բավարար լինելը: Որոշ հեղինակներ կարծում են, որ իրավունքի խախտման հանգամանքը պետք է օբյեկտիվորեն գոյություն ունենա, հակառակ դեպքում՝ ձեռնարկված ինքնապաշտպանության էությունը այլևս իրավաչափ չի լինում: Սա ևս վիճելի մոտեցում է: Կարծում ենք, ինքնապաշտպանության համար բավարար պայման է

իրավունքի սուբյեկտի մոտ մնան համոզման ձևավորումը: Վերջիվերջո, կամաարտահայտության հիման վրա առաջացած հարաբերության բնականոն ընթացքի, ինչպես նաև ցանկալի վերջնարդյունքին հասնելուն տիրապետում են երկու կողմերն էլ, և խախտման հանգամանքն էլ հասանելի է փոխադարձության սկզբունքով:

Օրենսդրության վերլուծությունից հստակ բխում է, որ ինքնապաշտպանության կիրառումը թույլատրելի և իրավաչափ է քաղաքացիական իրավունքների և օրինական շահերի ցանկացած խախտման կամ ոտնահարման դեպքում: Հետևաբար, տրված սահմանափակ մոտեցումը, ըստ էության, չի արտացոլում քաղաքացիական ինքնապաշտպանության ժամանակակից միտումները:

Կիսելով Ստոյակիմի կարծիքը՝ կարող ենք նշել, որ քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտն օրենքով նախատեսված հնարավորություն է, որը թույլ է տալիս իրավագործ անձին իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանն ուղղված ձեռնարկել համաչափ և իրավաչափ գործողություններ¹⁹: Տեսաբանն օգտագործում է նաև «փաստացի գործողություն» եզրույթը: Փաստացի իրականացվող գործողություններ ասելով՝ տեսաբան Ստոյակինը նկատի ունի իրավասու անձի կողմից ձեռնարկվող բոլոր գործողությունները, որոնք նպատակաուղղված են սեփական իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությանը արտապայմանագրային պարտավորությունների իրականացման ընթացքում: Սահմանագիծը հստակ է, սակայն ամբողջովին համաձայնվել այս տեսակետի հետ կոժվարանանք: Հեղինակն, ըստ էության, բնարկման առարկա է դարձրել իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտը, սակայն այն դիտարկել է բավականին նեղ և միակողմանի հետազոծով: Սա ևս մեկն է այն բազմաթիվ հանգամանքներից, որոնք մեզ թույլ չեն տալիս համաձայնվել շարադրված տեսակետի հետ:

Քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության սահմանափակ ընկալման գաղափարը կիրառված է շատ իրավաբան-տեսաբանների մոտ: Այդ մասին են վկայում նաև մեր կատարած ուսումնասիրությունները: Սակայն, մենք կարծում ենք, որ քաղաքացիաիրավական ինքնապաշտպանության ինստիտուտն իր կիրառելիության ոլորտներով առավել ճկուն է և այն դիտարկել բացառապես որպես արտապայմանագրային պարտավորություններից ծագած հարաբերությունների բնականոն շղթան ապահովելու հնարք,

այդքան էլ արդարացի ու ամբողջական չենք համարում:

Յու.Գ.Բասինի կարծիքով՝ ինքնապաշտպանության իրավական տիրույթում են բոլոր այն միակողմանի գործողությունները, որոնք ուղղված են ապահովելու իրավունքի անձեռնմխելիությունն ու վերացնելու խախտման արդյունքում առաջացած հետևանքը²⁰: Այս մոտեցման հիմնական առանձնահատկությունը կայանում է իրավական հետևանքի ճանաչման մեջ: Տեսակետները փոքրինչ տարբերվելով՝ հանգում են այն կետին, որ ինքնապաշտպանության ընթացքում ձեռնարկված գործողությունները, այնուամենայնիվ, փաստացի գոյություն ունեցող վիճակի շտկումն է, որը իրավական տեսանկյունից անհետևանք է մնում իրավահարաբերության համար: Իրավունքների ինքնապաշտպանության շարքին են դասվում ոչ միայն փաստացի կատարվող գործողությունները, այլ նաև այնպիսի գործողություններ, որոնք արդյունք են պետական կամ այլ իրավասու մարմիններին դիմելու: Սակայն, պարտադիր նախապայման է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ իրավասու մարմնի կողմից ձեռնարկված գործողությունը հետևանք լինի իրավունքները խախտած անձի դիմումի հիման վրա և իրավահարաբերության ըստ էության բնությունը կամ ուսումնասիրումը տեղի չունենա²¹:

Մենք գտնում ենք, որ տեսաբան Բասինի բնորոշումը առավել ընդհանրական բնույթ է կրում և չի արտացոլում ինքնապաշտպանության՝ որպես պաշտպանության առանձին ձևի բնութագրիչները: Տրված բնորոշումը առավել ամբողջական դիտարկվում է պաշտպանության ձևերի տեսանկյունից, սակայն դրանց անջատ ուսումնասիրության ընթացքում հստակ արտացոլվում են այն սահմանագատիչները, որոնք պետական իրավասու մարմնի գործողության արդյունքում ներագրում են իրավահարաբերության վրա, և անձի՝ որպես իրավախախտումը կողմից կողմից ձեռնարկված ինքնապաշտպանական գործողությունների բնույթը: Ճիշտ է, պետական կամ այլ իրավասու մարմնին դիմելու գործընթացի շղթայական ուսումնասիրությունը, միգուցե, հանգում է այն եզրակացությանը, որ իրավասու մարմնի կողմից ձեռնարկված գործողությունների նախաձեռնողն ու սկզբնաղբյուրն իրավունքները խախտված անձն է, սակայն ինքնապաշտպանության ինստիտուտի գնահատման համար անհրաժեշտ է շեշտադրումը կատարել ոչ թե ընթացիկ բոլոր փաստերի վրա առանձին-առանձին, այլ իրավահարաբերության վերջնարդյունքին ու նպատակին ուղղված իրավական հետևանքներ առաջացնող գործողությունների

վրա: Ուստի, պետական, տեղական կամ այլ իրավասու մարմնին դիմելու արդյունքում իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է ոչ միայն, և ոչ այնքան, իրավահարաբերության սուբյեկտի կողմից, որքան միջնորդավորված անձանց, մարմինների ձեռնարկած գործողությունների արդյունքում:

Մյուս կողմից, տեսաբան Բասինի կողմից տրված ինքնապաշտպանության բնորոշման և առանձնահատկությունների մեջ շատ կարևոր և իրավունքների ինքնապաշտպանության համար անկյունաքարային հանդիսացող վավերապայմանների մասին ընդհանրապես խոսք չի գնում: Մասնավորապես, քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության ընթացքում թույլ տրված սահմանազանցման, դրա առաջացրած հետևանքների վերաբերյալ: Եթե, հեղինակի կարծիքով ինքնապաշտպանություն է նաև պետական իրավասու մարմիններին դիմելու օրենքով ամրագրված հնարավորությունը, ապա, ինքնըստինքյան, բացառվում է ձեռնարկված գործողությունների իրավաչափության կամ սահմանազանցման մասին խոսելը²:

Ամփոփելով, քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում իրավունքների ինքնապաշտպանության տարբերակումը քաղաքացիական իրավունքի այլ ինստիտուտներից, հանգում ենք հետևյալին, որ՝ ինստիտուտի ընկալումը լիարժեք և ճիշտ ապահովելու համար այն պետք է դիտարկվի նեղ իմաստով՝ հիմք ընդունելով դրա հետևյալ էական հատկանիշները.

1. Քաղաքացիական ինքնապաշտպանության կիրառման հնարավորության վերապահումը

միայն ֆիզիկական անձանց: Այն իրենից ենթադրում է Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածում իրավասու անձի մասին ամրագրումը, որը օգտագործված «անձ» եզրույթը վերաբերելի կդարձնի միայն ֆիզիկական անձանց: Քանի որ մայրցամաքային²³ իրավունքի տեսանկյունից ինքնապաշտպանությունը ընկալվում է որպես փաստացի գործողությունների իրականացում, որը ենթադրում է նաև ֆիզիկական ներգործություն: Իրավաբանական անձանց դեպքում ինքնապաշտպանությունը դրսևորվում է օպերատիվ ներգործության միջոցների կիրառմամբ, օրինակ՝ զույքի պահումը:

2. Քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության եղանակների համաչափության և անհրաժեշտ սահմաններից դուրս չգալու ողջամիտ և ընկալելի պայմանները պետք է սահմանվեն օրենքով: Դրանք կնպաստեն ինքնապաշտպանության իրավունքի ինստիտուտի կիրարկման ընդլայնմանը: Միաժամանակ, իրավունքների ինքնապաշտպանության քաղաքացիաիրավական ինստիտուտը ուսումնասիրելիս՝ կարծում ենք, պետք է խուսափել դրա լայն իմաստով մեկնաբանություններից և զերծ մնալ ինքնապաշտպանության ինստիտուտի վերլուծությունից, և այն պայմանավորել միայն կամքի ազատ արտահայտման հանգամանքով: Պետք է կիրառել այլ տեսանկյունի բնութագրիչներ, որոնցից շատերը քննարկման առարկա են դարձրել աշխատանքի շրջանակներում:

¹ Այսուհետ՝ Օրենսգիրք, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

² Տե՛ս, Григоров Алексей Александрович Система самозащиты, научная статья, Вестник Московского университета, серия 14, 2015г.

³ Տե՛ս, В.П. Грибанов, В.А. Рясенцев, М.С. Кораблева Осуществление и защита гражданских прав, 1986, С. 213.

⁴ Տե՛ս, նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս, “Модельный Гражданский кодекс для государств - участников СНГ”, www.online.zakon.kz

⁶ Տե՛ս, Григоров Алексей Александрович, Система самозащиты, научная статья, Вестник Московского университета, серия 14, 2015г., И.И. Макаров, Развитие института самозащиты гражданских прав, 2015г.

⁷ Տե՛ս, Е. Л. Страунинг, Самозащита гражданских прав, монография, 1999 г., С. 167.

⁸ Ցանկանում ենք նշել, որ «ոչ իրավական» եզրույթն օգտագործվում է որոշակի վերապահումներով՝ հաշվի առնելով լեզվամտածողության մեջ առկա տարբերությունները: «Ոչ իրավական» եզրույթը կիրառվել է որպես “не правовое” եզրույթի համարժեք թարգմանություն: Այս եզրույթն իրենից ներկայացնում է ոչ թե երևույթի օրենքի կարգավորման դաշտից դուրս գտնվելու հանգամանքը, այլ՝ օրենսդրական ամրագրումների մակարդակը: Կարծում ենք, որ քաղաքացիական իրավունքի տեսության շրջանակներում պաշտպանության ձևերի

տարանջատումը իրավականի և ոչ իրավականի պայմանավորված է միայն մեկ հանգամանքով, այն է՝ օրենսդրական մակարդակում և պաշտպանության ձևի կիրառելիության դեպքում որքա՞ն է պետական իրավասու մարմինների ներգրավվածության, մասնակցության գործոնը:

⁹ Տե՛ս, В. П. Грибанов Пределы осуществления и защиты гражданских прав, М., 2004 г.

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹¹ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹² Տե՛ս, Страунинг Е. Л. Самозащита гражданских прав, монография, 1999 г., С.167.

¹³ Տե՛ս, В.П. Грибанов, В.А. Рясенцев, М.С. Кораблева Осуществление и защита гражданских прав, 1986 г., С. 216.

¹⁴ Տե՛ս, В.П. Грибанов Пределы осуществления и защита гражданских прав, 2001 г., С. 47.

¹⁵ Տե՛ս, В.П. Грибанов, В.А. Рясенцев, М.С. Кораблева Осуществление и защита гражданских прав, 1986г., С. 215.

¹⁶ Տե՛ս, М. Селезнев Самозащита гражданских прав, научная статья, Вестник Московского университета, 1995г., С.

36.

¹⁷ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹⁸ Տե՛ս, В.П. Грибанов, В.А. Рясенцев, М.С. Кораблева Осуществление и защита гражданских прав, 1986 г., С. 217.

¹⁹ Տե՛ս, Г. Я. Стоякин Меры Защиты в гражданском праве, 1973г., М., С. 82.

²⁰ Տե՛ս, նույն տեղում:

²¹ Տե՛ս, նույն տեղում:

²² Պետական իրավասու մարմնի որոշումների արդյունքում ձեռնարկված գործողությունների իրավաչափության վիճարկման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են և հնարավոր միջոցների թվին են դասվում վերադասության կարգով բողոքարկումը և դատական ատյաններին դիմելը: Նշված ինստիտուտների քննարկումից զերծ կմնանք՝ հաշվի առնելով դրանց վերաբերելիության հարցը:

²³ Ընդհանուր իրավունքի հայեցակարգում ինքնապաշտպանության (self-help) ինստիտուտի կիրառելիությունը զարգացել է պայմանագրային իրավունքի շրջանակներում: Այն, մասնավորապես, ենթադրում է պայմանագրային իրավունքի ազատության շրջանակներում ամրագրված գործողությունների համալիր, որոնք կարող են ձեռնարկվել պայմանագրի սուբյեկտների կողմից պայմանագրային պարտավորությունների պատշաճ կատարումն ապահովելու համար: Անգլոամերիկյան իրավունքի համակարգում իրավունքի ինքնապաշտպանության էությանը առանձին անդրադարձել ենք մեկ այլ աշխատության շրջանակներում:

Օգտագործված իրավական աղբյուրների և գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50).
2. Модельный Гражданский кодекс для государств – участников СНГ.
3. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Տ. Կ. Բարսեղյան, դասագիրք, առաջին մաս (երրորդ հրատարակություն), ԵՊՀ, 2006թ., 560 էջ:
4. Система самозащиты Григоров Алексей Александрович, научная статья, Вестник Московского университета, серия 14, 2015.
5. Осуществление и защита гражданских прав В.П. Грибанов, В.А. Рясенцев, М.С. Кораблев, учебник, Москва, 2002.
6. Развитие института самозащиты гражданских прав, монография, И.И Макаров, 2015.
7. Самозащита гражданских прав Е. Л. Стаунинг, 170 стр, 1999.
8. Пределы осуществления и защита гражданских прав В.П. Грибанов, 2001.
9. Самозащита гражданских прав М. Селезнев, научная статья Вестник Московского университет, М., 1995.

Աննա Մկրտչյան

Аспирант кафедры гражданского права юридического
факультета Ереванского государственного университета

РЕЗЮМЕ

Условия самозащиты в гражданском праве

В научной статье дан анализ условий самозащиты прав. Институт самозащиты прав как один из институтов гражданского права имеет необходимые условия для законности. В статье изучены условия законности самозащиты права и даны предложения по усовершенствованию законодательства.

Ключевые слова: самозащита права в гражданском праве, институт самозащиты прав, законодательство самозащиты прав.

Anna Mkrtchyan

PhD student in the chair of civil law
of law faculty of Yerevan state university

SUMMARY

Conditions of self-protection of law in civil law

The article is devoted to the institute of self-protection of rights in civil law (private law). The necessary conditions of acts committed during the self-protection of rights were analyzed. The article also highlights the current legislation and makes proposals for improving the legislation.

Key words: self-protection of rights in civil law, legislation on self-protection of rights, self-protection of rights in private law.

Բնագիրը ներկայացվել է 01.07.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու Ա. Հովհաննիսյանը

НАТАЛЬЯ МАКАРЕНКО

Кандидат юридических наук, доцент,
соискатель кафедры криминологии и уголовно-
исполнительного права Национальной академии
внутренних дел Украины

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПРЕСТУПНИК: КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО МОНИТОРИНГА

В статье раскрываются особенности криминологической характеристики профессиональных преступников. Характеристика особенностей личности профессиональных преступников свидетельствует о наличии такого специфического признака профессиональной преступности как преступная деятельность лиц особого типа. Данная особенность заключается в том, что профессиональные преступники сознательно избрали преступную деятельность как инструмент для удовлетворения своих материальных потребностей.

Установлено, что профессиональные преступники - это группа наиболее опасных и активных преступников, которые сознательно противопоставляют себя обществу. Для них характерна постоянная готовность к совершению преступлений, глубокая деформация сферы интересов и потребностей, негативизм, крайняя степень индивидуализма. Состояние неадекватности достигает у них уровня полного разрыва с нормальной средой, а удовлетворение своих материальных потребностей становится наиболее значимой ценностью.

Указанные характеристики должны обязательно учитываться при организации эффективной социальной системы воздействия на профессиональную преступность.

Ключевые слова: личность преступника, профессиональная преступность, криминальный профессионализм, корыстный мотив.

Профессиональная преступность является одним из наименее изученных видов преступности, что проявляется в первую очередь в недостаточном количестве научных исследований по данной проблематике. В свою очередь сведения о преступных деяниях, совершенных профессиональными преступниками, не отражаются в официальной статистике правоохранительных органов, а “связь профессиональной преступности с организованной и рецидивной преступностью не позволяет четко определить ее границы, в том числе уголовно-правовые” [2, с. 249].

Кроме того, достаточно сложно получить эмпирические данные о профессиональной преступности и преступниках. В целом информация о таких преступлениях и преступниках имеет разрозненный характер.

В то же время профессиональная преступность является одним из наиболее опасных видов преступности. Ее повышенная общественная опасность обусловлена прежде всего тем, что неоднократное совершение лицом тождественных преступлений свидетельствует о стремлении продолжать преступное поведение, об укреплении в сознании преступных навыков, устойчивых антиобщественных взглядов и убеждений, которые

подчиняют не только интересы, знания, опыт, но и весь образ жизни.

Преступление всегда имеет два корня: один связан с личностью преступника и особенностями его конституции, а другой составляет внешние для данной личности факты, которые своим воздействием толкнули его на преступный путь. Ни одно преступление нельзя объяснить исключительно внешними причинами, игнорируя личность преступника [4, с. 7].

Именно поэтому основной категорией в изучении профессиональной преступности является личность профессионального преступника.

Проблема исследования личности профессионального преступника относится к одной из важнейших в криминологии. Поскольку изучение личности преступника позволяет наиболее эффективно осуществлять исправительное воздействие на осужденных в местах лишения свободы; разрабатывать и применять эффективные меры; четко и полно определять объекты профилактического воздействия; активно использовать полученные данные при криминологическом прогнозировании и планировании.

Проведенное нами исследование опирается на данные, полученные в результате анонимного

анкетирования осужденных, которое проводилось на протяжении 2018 года в 24 учреждениях исполнения наказания в 6 областях Украины (Житомирская, Киевская, Днепропетровская, Черкасская, Тернопольская, Хмельницкая).

Анкетирование охватило группу рецидивистов, повторно отбывающих наказание в виде лишения свободы за тождественные корыстные преступления (в основном кражи). Всего в ходе исследования было опрошено 607 осужденных.

Кроме заполнения анкеты опрашиваемым предлагалось написать в свободной форме свое мнение по проблеме. Около 10% осужденных сделали такие записи.

Среди признаков, характеризующих профессиональных преступников, важное место занимает возраст. Он во многом определяет физическое состояние и возможности человека, влияет на круг его интересов, потребностей, жизненные установки и ценностные ориентации. Известно, что с изменением возраста происходят и изменения самой личности – меняются ее социальные позиции, роли и функции, опыт и привычки, мотивации поступков.

Проведенное исследование показало, что возрастные особенности преступников-профессионалов существенно влияют на мотивационно-целевую сторону их преступной деятельности, на способы совершения преступлений, на степень их готовности к совершению преступления, роль в группе преступников и т. д.

По возрастным характеристикам профессиональных преступников необходимо отметить, что почти половина из них – лица в возрасте 30-40 лет (46,6%). За ними следуют в порядке убывания группы в возрасте 20-30 лет (33,6%) и 40-50 лет (14,2%). Возрастной период старше 50 лет зафиксировано в 5,6%.

Таким образом, в среде профессиональных преступников преобладают лица среднего возраста, а криминальная активность увеличивается в возрасте 30-40 лет. Достаточно зрелый возраст данной категории можно объяснить тем, что профессиональный преступник в этом возрасте находится в наиболее активной форме преступной деятельности. При этом возраст профессиональных преступников явно коррелируется с количеством судимостей.

Высокая возрастная граница при совершении преступлений характерна именно для профессиональной преступности. Так, лица старшего возраста совершают преступления

значительно реже, поскольку, как правило, тщательно готовятся к преступлению, кроме этого с учетом своих физиологических особенностей эти лица теряют с возрастом профессиональные способности и навыки.

В то же время возраст взаимосвязан с криминальной активностью и характером преступления. Показателем социальной дезориентации части молодежи является омоложение корыстных преступников.

Абсолютное большинство опрошенных осужденных отметили, что начали “преступную карьеру” в возрасте до 20 лет (от 12 до 14 лет – 40 человек, от 14 до 18 лет – 148 человек и от 18 до 20 лет – 133 человека). В возрасте от 20 до 25 лет – начали совершать преступления 221 опрошенных, от 25 до 30 лет – 36, от 30 до 40 лет – 29, от 40 до 50 лет – 4.

Большинство профессиональных преступников в молодом возрасте знакомятся с криминальной субкультурой. В этот период у них вырабатывается внутренняя готовность к продолжению преступной деятельности как способа решения своих жизненных проблем. У них доминирует определенная идеология оправдания такой жизни, которая с возрастом только укрепляется.

Составной частью криминологического анализа личности профессионального преступника является изучение образовательного уровня таких лиц. С точки зрения образовательного уровня профессиональных преступников наиболее характерным для них является наличие среднего образования (69%). Высшее образование имели всего 4% опрошенных.

Исходя из этих данных можно сделать вывод, что образовательный уровень профессиональных преступников достаточно высок. Данное обстоятельство объясняется тем, что “успешная преступная деятельность” требует предварительной подготовки, постоянного контроля над ситуацией, значительной интеллектуальной подготовки.

Как известно, первый опыт общественного сосуществования человек получает прежде всего в семье. Здесь закладываются основы его сознания, моральные и волевые качества, будущие мотивы поведения.

Как показывает наше исследование, обстановка и условия в семье у подавляющего большинства профессиональных преступников были ненормальными. Так, в полных семьях воспитывалось 38,5% опрошенных лиц, 41% – отметили, что являются сиротами.

Таким образом, потеря родителей в сочетании с другими негативными факторами активно способствует формированию антиобщественных установок у будущих преступников-профессионалов. Это положение требует повышенного внимания к детям-сиротам.

Нельзя переоценивать роль семьи в качестве антикриминогенного фактора, в то же время ее влияние на ценностные ориентации человека может быть и отрицательным [1, с. 179]. Негативное влияние со стороны семьи может вызвать необратимые последствия в сознании человека, когда именно в семье ребенок может приобрести опыт употребления алкоголя, наркотиков и преступные навыки.

На основе нашего исследования можно сделать вывод, что большинство профессиональных преступников объединяет наличие в прошлом неблагоприятной окружающей среды, и прежде всего, эмоционально дезорганизованной семьи. Из опрошенных нами осужденных подавляющее большинство профессиональных преступников происходит именно из таких семей.

Значительный научно-практический интерес вызывает социальное положение и вид трудовой деятельности профессиональных преступников. Следует заметить, что по своему социальному положению большинство из опрошенных (64%) не работали. Среди причин, по которым они не имели постоянного места работы, осужденные, в большинстве случаев, отмечали, что их никто не хочет трудоустраивать с судимостями, а также отсутствие желания работать.

Характеристика исследуемой категории осужденных по такому показателю как постоянное место жительства свидетельствует об относительном благополучии в этой сфере. Так, большинство лиц, совершивших преступления с признаками преступного профессионализма – городские жители (60%).

24,7% профессиональных преступников имеют постоянное место жительства, 70,8% – имеют постоянную регистрацию по месту жительства, но по этому адресу не проживают, и 4,5% – не зарегистрированы.

Незанятость гражданина трудом и отсутствие постоянного места жительства являются существенными криминогенными факторами, поскольку отсутствие легальных источников дохода и постоянного места проживания становится причиной совершения ими корыстных и корыстно-

насильственных преступлений.

Систематическое совершение преступлений, антиобщественный образ жизни, отсутствие позитивных социальных контактов неуклонно снижают уровень развития личности, происходит постепенная деградация, чему активно способствует многократное и длительное пребывание в местах лишения свободы.

Кроме того, в ходе опроса было установлено, что почти все опрошенные (около 78%) до осуждения употребляли спиртные напитки.

Также с увеличением числа судимостей и времени, проведенного в местах лишения свободы, растет количество лиц, страдающих психическими расстройствами. Значительная часть профессиональных преступников (66%) выглядит значительно старше своих лет, страдает хроническими заболеваниями.

При проведении исследования нас интересовала проблема мотивов профессионального преступного поведения. Большинство опрошенных (56%) указали в качестве основного мотива стремление решить материальные проблемы, 8% – склонность к легкой, беззаботной жизни.

Следует также отметить, что на формирование преступной мотивации респондентов повлияли в первую очередь друзья, товарищи, улица (36%).

Существенное значение в аспекте рассматриваемой проблемы имеют уголовно-правовые признаки профессионального преступника. Имеются в виду данные о направленности и мотивации антиобщественного поведения; судимости в прошлом и другие признаки, имеющие уголовно-правовое значение.

В частности, характеристика совершенных преступлений среди опрошенных профессиональных преступников выглядит следующим образом: отбывали наказание за совершение преступлений средней тяжести – 38,4%, за совершение тяжких и особо тяжких преступлений – 51,3%, за совершение преступлений небольшой тяжести – 10,3%.

В основном это преступления против собственности – 64,7%, преступления против жизни и здоровья – 17,5%, преступления против здоровья населения и общественной нравственности – 15,8%. Причем специальный рецидив составил около 39%.

Показатели периода времени после отбывания наказания до момента следующего совершенного преступления расположились следующим образом: 76,5% всех осужденных исследуемой категории совершили новое преступление, находясь на свободе

Таким образом, изучение личности современных профессиональных преступников указывает на наличие преступной деятельности особой категории лиц (преступного типа). Данная особенность заключается в том, что профессиональные преступники сознательно выбрали преступную деятельность как

Указанные характеристики должны обязательно учитываться при организации эффективной социальной системы воздействия на профессиональную преступность и преступников.

www.ardaratutyunjournal.com

Նատալյա Մակարենկո

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Ուկրաինայի ներքին գործերի ազգային ակադեմիայի քրեաբանության
և քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի հայցող

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

*Արհեստավարժ հանցագործ՝ քրեաբանական բնութագիրը և
սոցիոլոգիական մոնիթորինգի արդյունքները*

Հոդվածում բացահայտվում են արհեստավարժ հանցագործների քրեաբանական հատկանիշների վերաբերյալ առանձնահատկությունները:

Արհեստավարժ հանցագործների անձը բնութագրող հատկանիշները վկայում են այնպիսի արհեստավարժ հանցագործության առանձնահատկությունների առկայության մասին, ինչպիսին հատուկ տեսակի պատկանող անձանց հանցավոր գործունեությունն է: Տվյալ առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ արհեստավարժ հանցագործները կանխամտածված կերպով ընտրել են հանցավոր գործունեությունը՝ որպես իրենց նյութական կարիքների բավարարման գործիք:

Փաստ է, որ արհեստավարժ հանցագործները՝ դրանք առավել վտանգավոր և ակտիվ հանցագործների խումբ են, ովքեր գիտակցաբար դեմ են գնում հասարակությանը: Նրանց բնորոշ է՝ հետաքրքրությունների և կարիքների խորապես խեղաթյուրումը, նեգատիվիզմը, մշտապես հանցագործություն կատարելուն պատրաստ լինելը, անհատապաշտության ծայրահեղացումը: Ոչ ադեկվատ լինելը նրանց մոտ հասնում է շրջապատող միջավայրի հետ հարաբերությունների լիովին խզմանը, իսկ նյութական ցանկությունների բավարարումն առավել կարևոր արժեք է դառնում:

Վերը նշված հատկանիշները պետք է անպայման հաշվի առնվեն՝ արհեստավարժ հանցագործության վրա ներգործելու արդյունավետ սոցիալական համակարգ կազմավորելիս:

Հիմնաբառեր- հանցագործի ինքնություն, արհեստավարժ հանցագործություն, քրեական արհեստավարժություն, շահադիտական նպատակ:

Nataliya Makarenko

PhD in Law, Associate Professor,
Doctoral Candidate of Department
of Criminology and the Penal Law of National
Academy of Internal Affairs of Ukraine

SUMMARY

*Professional criminal: criminological characteristics
and results of sociological monitoring*

The article reveals the features of criminological characteristics of professional criminals. The characteristic features of the personality of professional criminals indicate the presence of such a specific sign of professional crime as criminal activity of persons of a special type. This feature is that professional criminals deliberately chose criminal activity as a tool to meet their material needs.

It has been proved that professional criminals are a group of the most dangerous and active criminals who consciously oppose themselves to society. They are characterized by constant readiness to commit crimes, a deep deformation of the sphere of interests and needs, negativism, and an extreme degree of individualism. The state of inadequacy reaches their level of complete break with the normal environment, and the satisfaction of their material needs becomes the most significant value.

These characteristics must be taken into account when organizing an effective social system of influence on professional crime.

Key words: *the identity of the criminal, professional crime, criminal professionalism, self-serving motive.*

Բնագիրը ներկայացվել է 27.06.2019թ.

Ընդունվել է տպագրության 09.07.2019թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, Ուկրաինայի վաստակավոր իրավաբան Ա. Ն. Ջուզան